

**A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek
kapcsolatai**

OTDK dolgozat

XXXVII. OTDK

2025

Tartalom

Bevezetés	4
1. Kutatástörténet.....	4
2. A Kárpát-medence szkíta kori lakosságának temetkezési szokásai.....	6
2.1. A Vekerzug-kultúra temetkezési szokásai	6
2.2. Az Erdély- és Kustánfalva-csoport temetkezési szokásai.....	7
2.2.1. Erdély-csoport.....	7
2.2.2. A Kustánfalva-csoport temetkezési szokásai	8
3. Derecske-Meggyes-szik-Kelet ismertetése.....	9
3.1. A lelőhely ismertetése	9
3.2. Derecske-Meggyes-szik-Kelet 1. és 10. sírjainak leírása, bemutatása	9
4. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései	10
4.1. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései	10
4.2. A sírok és a sírépítmények formai változatai	11
4.3. Oszlophelyek	11
4.4. A sírépítményes temetkezések rítusának elemzése	12
4.4.1. Rítus	12
4.4.2. Nemek szerinti megoszlás.....	13
4.4.3. Életkor adatok	14
4.4.4. Tájékozás.....	14
4.5. A sírépítményes temetkezések és környezetük	14
5. Párhuzamok a kelet-európai erdőssztyeppéről	15
6. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseibe helyezett tárgyak.....	17
6.1. Fegyverek.....	17
6.1.1. Távolági fegyverzet elemei	17
6.1.2. Szűrő- és vágófegyverzet	18
6.1.3. Sújtófegyverek/eszközök	19
6.2. Ékszerek, viseleti tárgyak	19
6.2.1. Kúpos végű hajkarikák/fülbevalók/halánték függők	19
6.2.2. Karperecek	19
6.2.3. Ruhadíszek	20
6.2.4. Gyöngyök.....	20
6.2.5. Torques	21
6.3. Használati tárgyak.....	21
6.3.1. Vaskések.....	21
6.3.2. Orsógombok.....	21
6.3.3. Fenőkövek.....	21
6.4. Lószerszámzat.....	22
6.5. Kerámia.....	22
7. Konklúzió	23
7.1. Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek típusai	23
7.1.1. A formavariációk és konstrukciók és társadalmi vonatkozások	23
7.1.2. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek topográfiai vizsgálatai	25
7.2. A Vekerzug-kultúra és a sztyepei sírépítményes temetkezések összehasonlítása ..	27
7.2.1. A temetkezési szokás eredetének vizsgálata és jelenléte a Kárpát-medencében	27
7.2.2. Oszlophelyek, konstrukciók.....	28

7.2.3. A datálás kérdésköre	29
Összegzés	30
Bibliográfia	32
Függelék	41
A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek katalógusa	41
Párhuzamok a kelet-európai erdőssztyepről	46
Képek.....	50
Táblázatok.....	50
Grafikonok	54
Táblák	58
Térképek	79

Bevezetés

Dolgozatom témája a Derecske-Meggyes-szik-Kelet lelőhelyen 2017-ben végzett leletmentés során feltárt 19 szkíta kori sírhoz kapcsolódik, amelyek közül kettőnél sírépítményre utaló jelenségeket dokumentáltak. Napjainkra a Kárpát-medencei szkíta kori sírépítményes temetkezések száma figyelemreméltóan megnőtt, de átfogó összegyűjtésük és vizsgálatuk ezidáig még nem történt meg. Ez lehetőséget adott számomra, hogy egy kevésbé feldolgozott kutatási területtel foglalkozzak, érintve az olyan kérdéseket, mint a halottkultusz, a Vekerzug-kultúra kapcsolatai vagy éppen a társadalmi tagozódása.

Inspiráló, hogy a téma kutatásában nemcsak a sírépítményeket, hanem az ezeket megalkotó közösségeket is vizsgálni kell. A sírépítményes temetkezésekről összegyűjtött információkat az előkerült leletanyagon elvégzett interdiszciplináris vizsgálatokkal kiegészítve ismertetem. A kutatástörténeti fejezetben speciálisan csak a Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseire összpontosító áttekintés olvasható.¹

1. Kutatástörténet

A korábban „középső vaskoriként” interpretált² szkíta jellegű anyagi kultúra a Kárpát-medencében a Kr. e. 7. század 2. fele – 4. század közötti időszakra tehető. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek kutatástörténeti áttekintését a felgyűjtött lelőhelyek feltárásainak sorrendjében veszem sorra. Elsőként Chotín IB 46. temetkezésében figyeltek meg sírépítményt. Mikuláš Dušek 1961–1962-es ásatása során tárta fel a temető IB részét, amelyet 1966-ban közölt.³ Anita Kozubová 2013-as doktori disszertációjában újabb eredményeket közölt a jelenleg legnagyobb sírszámú szkíta kori temető felülvizsgálata során (475 sír).⁴

Galántha Márta 1979. októberében 132 sírt tárt fel Csanytelek-Újhalastó lelőhelyen, amelyekről ezidáig csak előzetes közlések jelentek meg, 6 sír sírépítményre utaló jelenségeket is tartalmazott.⁵ A csanyteleki sírok feltárásával szinte azonos időben Cegléd-Hordógyár lelőhelyen Benkő Zsuzsanna 1979. decemberében végzett leletmentést, amely során egy bolygatott férfi temetkezése került elő. A sír sarkaiban és az oldalak középső részén is volt egy-egy oszlophely. A leletanyag közlését Dinnyés István végezte el, munkájából pontos képet kapunk a feltárt sírépítményes temetkezés jellegéről, állapotáról és kapcsolatairól.⁶

¹ A kutatásom záró dátuma: 2025. január 10.

² KEMENCZEI 2003, 179. kronológiai tábla

³ DUŠEK 1966, 88.

⁴ KOZUBOVÁ 2013, 1–282.

⁵ GALÁNTA 1986, 69–77.

⁶ DINNYÉS 1982, 55–57.

Galántha Márta nevéhez köthető a Sándorfalva-Eperjes lelőhelyen, egyéb korszakok mellett feltárt 75 szkíta kori temetkezés (1980–81). A leletanyagot doktori disszertációjában 1987-ben publikálta, az innen ismert 145. sír körárkos szerkezete és sírépítményes konstrukciója miatt kiemelkedett a többi temetkezés közül.⁷

Időrendileg a következő sírépítményes temetkezést tartalmazó lelőhely Nyáregyháza-Gulya-járás (1. sír) volt. Tari Edit feltárása nyomán a területről 50 szkíta kori sír vált ismertté, amelyből az 1. sír egy kettős szerkezetű sírépítmény nyomait tartalmazta, a leletanyag közlését Kisfaludi Júlia végezte el 2004-ben.⁸

Bende Livia 2000–2001-ben Algyőn 74 szkíta kori sírt tárt fel, mely lelőhelyen előzetesen már Trogmayer Ottó is végzett feltárást 1968-ban (6 sír). Összesen jelenleg 80 sír ismert az algyői szkíta kori temetőből, a leletanyag jelenleg feldolgozás alatt van. Bende Livia előzetes közléséből némi információval rendelkezünk a 100. sírről, amely körárkos-halmos temetkezés lehetett.⁹ Bende a sír kapcsán kitért a benne eltemetett egyénekre, azonban a sírépítmény és a sírgödör pontos méretei nem ismertek, ezért a dolgozatomban csak a rendelkezésre álló adatokkal szerepel a lelőhely.

A nagyberuházásokhoz kapcsolódóan az utóbbi időben a sírépítményes temetkezések száma is megnőtt. 2009–2010-ben Gulyás Gyöngyi vezetésével a horvát-magyar gázvezeték kiépítését megelőző régészeti feltáráskor Bátmonostor-Szurdok 247. objektumából egy magányos, szkíta kori, fakonstrukcióval ellátott temetkezés került elő. Az objektumból emberi maradvány nem ismert, leletei alapján (fegyverkészlet) fontos személyhez kapcsolható.¹⁰

A derecskei sírok ásatásával majdnem egyidejűleg Gutay Mónika feltárta Aldebrő-Ilona-tábla 2404. objektumában, a Vekerzug-kultúra máig leggazdagabb és legnagyobb alapterületű sírépítményes temetkezését.¹¹

A legújabb közölt adat a Szőreg-Borpalackozó lelőhelyről ismert a Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései kapcsán. Keresztes Noémi Ninetta, Litauszki Zoltán, Benedek András és Sátyay Emese 2018–2019-ben a lelőhelyről 20 szkíta kori sírt dokumentáltak, amelyből az 5., 15. és 20. sírből is vannak a sírépítmények meglétére utaló adatok.¹²

⁷ GALÁNTA 1987, 29–30

⁸ KISFALUDI 2004, 167–198.

⁹ BENDE 2001, 64–65.

¹⁰ GYUCHA ET AL. 2015, 179–198.

¹¹ GUTAY–RÁCZ 2019, 93–105.

¹² KERESZTES ET AL. 2021, 61–92.

A legújabban feltárt fakonstrukciós temetkezés Törökszentmiklós mellől ismert, ahol az M4 gyorsforgalmi út nyomvonalának építését megelőzően Mali Péter vezette az ásatást. Az anyag feldolgozás alatt van, ezért a dolgozatomban nem foglalkozom vele.

2. A Kárpát-medence szkíta kori lakosságának temetkezési szokásai

2.1. A Vekerzug-kultúra temetkezési szokásai

A kora vaskorban (Kr. e. 9–8. század) az ún. preszkíta közösséggel (Mezőcsát-kultúra) újra előtérbe került a korhasztásos rítus (szemben a késő bronzkor végén domináló hamvasztásos rítussal).¹³ A szkíta jellegű anyagi kultúrával jellemezhető lakosság a Kr. e. 7. század második felétől a legkülönbözőbb rítuselemeket és temetkezési szokásokat vonultatott fel temetőiben. A Vekerzug-kultúra a Mezőcsát-kultúra által felügyelt és belakott régióra települt rá, de sok elemében eltért „elődeiktől”.¹⁴

A Vekerzug-kultúra temetőire jellemző a többféle rítus alkalmazása, ami utalhat a helyi továbbélő késő bronzkori lakosságra is. A szkíta kori temetkezési szokásokban regionálisan kisebb-nagyobb különbségek mutathatók ki, amire már Kemenczei Tibor felhívta a figyelmet.¹⁵ A regionális különbségek ugyanakkor a feltárt temetők méretétől, a különböző mikrorégiók kutatottságától is erősen függenek, ezért a jelenlegi adatokat fenntartásokkal kell kezelni.

Kemenczei 4 fő rítust különített el: 1. csontvázas vagy korhasztásos rítus, hanyatt fekvő, nyújtott pozícióban; 2. a korhasztásos rítuson belül előfordulnak jobb vagy bal oldalukra zsugorított helyzetben elhelyezett halottak; 3. urnás-hamvasztásos rítus: a hamvakat és a tárgyakat egy urnába helyezték, amelyet legtöbbször tállal fedtek le; 4. szórt hamvas rítus: a hamvakat a sír alján szétszórták, a mellékleteket a hamvakra/közé helyezték el.¹⁶

A sztyeppén feltárt nagyméretű kurgánok kisebb változatai a Kárpát-medencéből is ismertek a középső vaskor időszakából (pl.: Törökszentmiklós mellett Mali Péter 2022-es ásatása¹⁷). A keleti párhuzamok nagyban segítik elképzelni azon szervesanyagból készült sírépítményeket, amelyeket a halott fölé emelhettek, majd a kitermelt földet (árok és a sír kialakításából) felhasználva halomba rendezték a sír fölé.¹⁸

¹³ PATEK 1990, 61–118.

¹⁴ KEMENCZEI 2001, 13–14.

¹⁵ KEMENCZEI 2001, 14–19.

¹⁶ Kiemelendő, hogy ez csak a főbb szkíta kori temetkezési rítusokat fedi le, vannak olyan nem normatív temetkezési formák, amelyeket ritkán és kis számban lehetett megfigyelni (hasra fektetés, lábak és kezek összekötözése, lefejezett/végtag csonkítással sírba helyezett elhunytak, telepek objektumaiba „temetett” pl. kútba, kemencébe, hulladékgödörbe „temetett” egyének. KEMENCZEI 2001, 14–19.

¹⁷ Mali Péter szíves szóbeli közlése alapján.

¹⁸ KEMENCZEI 2001, 15–16.

2.2. Az Erdély- és Kustánfalva-csoport temetkezési szokásai

A Kárpát-medence két másik szkíta jellegű csoport temetkezéseinek áttekintését fontosnak tartottam a téma kapcsán, hiszen az erdőssztyepp övből az Al-Duna vagy a Kárpátok É-i hágóin keresztül érkezhettek a szkíta törzsek a Kárpát-medencébe. Bár kapcsolataik területenként eltérőek, de a sírépítményes temetkezések megléte, illetve hiánya mégis fontos információval szolgálhat a Kárpát-medencében, az Alföld-csoportban is feltűnő jellegzetes temetkezési szokás értelmezése, eredetének vizsgálata kapcsán.

2.2.1. Erdély-csoport

Az Erdélybe beköltöző szkíta népességet Hérodotosz nyomán az agathürszoszokkal (ógörög: Ἀγαθῦρσοι) azonosítja a kutatás.¹⁹ Régészeti hagyatékuk a Kr. e. 7–5. századra tehető Erdély területén (elsősorban a Maros völgye és ÉNy-Erdély). A mai napig sok vita és kérdés övezi ezen időszak leleteit az etnikai azonosítástól az egyes lelőhelyek keltezéséig terjedően. A romániai kutatók ezt az időszakot a Csombord-csoport/grupul cultural Ciombrud vagy Erdély-csoport néven tartják számon.²⁰

Erdély területéről főleg temetkezésekből és szórvány leletekből ismertek adatok az itt élő szkíta kori lakosságra. A leletek tekintetében az erdélyi szkíta kori közösségek a Vekerzug-kultúra temetkezéseiből ismert tárgyakkal azonos mellékleteket helyeztek elhunytaik mellé. A csombordi temetőben korhasztásos sírok dominálnak, tájolásuk: DNy–ÉK.²¹ A temető leletanyaga bizonyítja az azonos kulturális alapot a Vekerzug-kultúrával, ilyen leletek: két-, illetve háromélű nyílhegyek, bronztükrök, vasfokosok/csákányok, bronz karperecek, üveges anyagú gyöngyök, ugyanakkor a mellékelt kerámiaanyag némileg eltérő a Vekerzug fazekasság ismert kerámiatradíciójától.²²

Az erdélyi szkíta anyag nagyobb volumenű összegyűjtése és jellemzése eddig nem történt meg. Több szakmunkában egy-egy lelőhely bemutatására került sor, amelyek közül a fentebb jellemzett csombordi temető kiemelkedik. Több temetőközlést figyelembe véve, az Erdély-csoport temetkezési szokása általánosan a korhasztás dominanciájával jellemezhető. Az elhunytakat legtöbbször egyszerűen, hátukra fektetett (nyújtott) pozícióban helyezik bele a sírba, a zömében kis sírszámú temetőkben.²³ A Maros völgye mentén feltárt temetők is ezt

¹⁹ HÉROD. IV. 49., 78., 100., 102., 104., 119., 125.

²⁰ A Ciombrud/Csombord mellett talált szkíta kori temető a névadó lelőhely az Erdélyi-hegység K-i felén helyezkedik el egy völgyszerű területen. 1957–1958-ban 17 sírt tártak fel a lelőhelyen. FERENCZI 1965, 80–85.

²¹ FERENCZI 1965, 80–81.

²² FERENCZI 1965, 85–104.

²³ FERENCZI 1965, 85–104.; CRISTESCU–BĂRBAT 2011, 309–336.

támasztják alá, ezen temetkezések is a Csombord-csoport részét képezik: Blaj, Băița, Ozd, Mărișelu, Budești-Fanațe, Șoimuș, Deva, Almașul Sec, Hărău, Simeria, Orăștie, Băcăinți, Blandiana,²⁴ legújabbán pedig Sâncrai. (1. térkép)

2.2.2. A Kustánfalva-csoport temetkezési szokásai

A csoport temetkezéseit a Kárpátalján tárták fel. Jellemző az urnás hamvasztás, a temetkezések fölé sírhalmokat (kurgánokat) emeltek, általában több urnasír is egy kurgán alá került.²⁵ Több mint 130 ilyen sírhalom ismert a régióból.²⁶ Kronológiailag a Kr. e. 7/6. század fordulója – 3. század közötti időszakra tehető a csoport élete, mely a kelta terjeszkedéssel átalakul, ill. megszűnik.²⁷

A legkorábbi temetkezés egy Husztól 3 km-re található lelőhelyről került elő, egy urnába helyezték a hamvakat, melyet egy tállal fedtek le.²⁸

A Kustánfalva-csoport több halmos temetkezésében is előfordul, hogy egy kurgánon belül több sírkamrát alakítottak ki. Erre jó példa a Munkács közelében feltárt 1. halom, amely 3 sírkamrát tartalmazott, ezekből 13 urnás temetkezés került napvilágra.²⁹

A névadó lelőhely Kustánfalva sírhalmai közül kiemelkedik a 2 m magas, 18 m átmérőjű 8. halom, amely alatt 16 sírkamrát találtak, itt a temetkezésre utaló jelenségek több kisebb csoportban kerültek elő.³⁰ A Kustánfalva-csoport mellékletadási szokásaiban a Vekerzug-kultúrára is jellemző leletek jelentek meg, ilyenek például a behúzott peremű tálak, felhúzott fülű bögrék, kevés esetben kúpos végű hajkarikák, bronz karperecek, üveges anyagú gyöngyök, fazék alakú urnák.³¹

A Kustánfalva-csoport halmai alatt dominánsan urnás-hamvasztásos temetkezési szokást alkalmaztak. Egyenes kapcsolatot kevésbé feltételezhetünk a Vekerzug-kultúra és a Kustánfalva-csoport sírépítményes temetkezései között. Utóbbi esetében egy halom alatt több sírkamrát is kialakítottak, illetve a sírba több egyén hamvait is elhelyezték, több esetben kisebb-nagyobb urnákból álló csoportokba rendezve. Az ilyen jellegű elrendezés az erdőssztyepei párhuzamok esetében sem általánosan megfigyelt jelenség, a Vekerzug-kultúra esetében ez hatványozottan igaz. A Kustánfalva-csoport esetében a késő bronzkori lakosság és a szkíta

²⁴ CRISTESCU–BĂRBAT 2020, 309–336.

²⁵ E jelenség mögött talán családi, nemzeti kapcsolatok sejthetők.

²⁶ POPOVICH 1997, 77–78.

²⁷ POPOVICH 1997, 90–91.

²⁸ A Vekerzug-kultúra urnás temetkezéseire is jellemző, hogy tállal fedték le az urnákat. POPOVICH 1997, 77–78.; KEMENCZEI 2001, 14–19.

²⁹ POPOVICH 1997, 80.

³⁰ POPOVICH 1997, 80–82.

³¹ POPOVICH 1997, 96–114.

kultúra keveredéséről lehet szó, amely megmutatkozik a halmos temetkezéseikre jellemző sajátosságokban is (késő bronzkori kerámia formák, szkíta jellegű tárgyakkal).

A fenti rövid áttekintés alapján is világos, hogy eddigi tudásunk alapján az Erdély-csoport területén nem volt jelen sírépítménnyel ellátott temetkezés, amelynek a hiányát újabb eredmények természetesen módosíthatják. A Kustánfalva-csoport területéről ismert halmos-sírépítményes temetkezések általános temetkezési szokásnak bizonyulnak. A Kustánfalva-csoport halmos temetkezéseiben általában több sírkamrát is kialakítottak, illetve több egyént is elhelyeztek ezen sírkamrákban. Ez a szokás abszolút idegen a Vekerzug-kultúra és az erdőssztyepp területén, ezért azt gondolom, egyenes kapcsolat nem állhatott fenn a két terület között.

3. Derecske-Meggyes-szik-Kelet ismertetése

3.1. A lelőhely ismertetése

Derecske-Meggyes-szik-Kelet lelőhelyen az M35-ös autópálya építéséhez kapcsolódó homokitermeléskor szkíta- és császárkori sírok kerültek elő. A feltárást a Déri Múzeum munkatársai Cserpák-Laczi Orsolya vezetésével végezték el. A lelőhelyről 19 szkíta kori temetkezés ismert, amelyből az 1. és 10. sír sírépítményes temetkezés volt. (2. térkép) A lelőhely egy homokháton helyezkedik el a Kösely–Kálló-ér közötti mozaikos területen (homokhátak, mocsaras területek váltották egymást).³² A temetőtől É-ra egy másik homokháton 2017-ben Márkus Gábor végzett feltárást, amely keretein belül 58 vaskori objektum is előkerült. A két homokhát között légvonalban 280–300m a távolság, egymáshoz való viszonyuk egyelőre nem tisztázott, későbbiekben telep és temető kapcsolatának vizsgálatát is elvégzem.

3.2. Derecske-Meggyes-szik-Kelet 1. és 10. sírjainak leírása, bemutatása

A derecskei temető gazdag leletanyaga az üveges anyagú gyöngyök voltak, amelyek a két sírépítményes temetkezésből is ismertek. Az 1. temetkezés 280 x 168 cm nagyságú téglalap alakú, sarkaiban egy-egy oszlophellyel ellátott sír volt. A sírból nagyon kevés emberi maradvány került elő, a feltárók kiemelték, hogy a sír faszenes betöltéssel jelentkezett, a sír alja állatjáratokkal volt bolygatva. A lelőhelyen feltárt 19 sír legkülönlegesebb leletei ehhez, az 1. sírhoz köthetők: elektron lemezzel bevont hajkarika, üveges anyagú gyöngyök, borostyángyöngy, egy poncolt díszítésű elektron lemez (ruhadísz lehetett) és egy szemesgyöngy. A sír egykori széleit és dimenzióit, a lelőhely túlhumoszolása miatt, nem

³² BALÁZS ET AL. 2021, 15–16.

ismerhetjük, ezt demonstrálja az is, hogy a dokumentált fázisban a síron kívülre esett 3 oszlophely is, amelyek négyzetes formái is bizonytalannak tekinthetők.

A derecskei temető 10. sírja 180 x 106–110 cm nagyságú volt, belőle egy nyújtott pozícióban eltemetett felnőtt nő maradványai kerültek elő. A sír sarkaiban szintén egy-egy oszlophely volt megfigyelhető, amelyek a síron belül helyezkedtek el, négyzetes formájuk azonban ismét idegennek számít a Vekerzug-kultúra többi sírépítményes temetkezéseinél tapasztaltakkal összevetve, ezért fenntartásokkal kell kezelni ezen adatokat. A sírba helyezett elhunyt feje és feje fölötti területről összesen 33 üveges anyagú gyöngy került elő, amelyek szóródása kapcsán a feltárók felvetették annak lehetőségét, hogy egy szerves anyagból készített halotti lepelbe csavarhatták az elhunytat. Ez esetben a leplet varrhatták ki a gyöngyökkel, ugyanakkor bizonyíték hiányában ezt erős fenntartásokkal kell kezelni. Sokkal valószínűbbnek tűnik ugyanakkor egy gyöngyökkel kivart fejdísz, vagy főkötő elképzelése ebben az esetben. A 10. sírből 2 vaskés (egyik töredékes), egy orsógomb, illetve egy kisméretű kézzel formált bikónikus edény került elő. A következő fejezetekben a Vekerzug-kultúra területéről általam összegyűjtött, hasonló fakonstrukciós szerkezettel dokumentált sírokat mutatom be.

4. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései

4.1. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései

A halmos temetkezéseket két csoportba sorolhatjuk: 1. amelyeknél nem lehetett megfigyelni sírépítményre utaló nyomokat (vagy a feltárók, megtalálók figyelmét elkerülte ez); 2. amelyeknél a sírépítmény, sírkamra nyomait a feltáró régészeknek sikerült dokumentálniuk. Az itt bemutatott sírépítményes temetkezéseket a Vekerzug-kultúra területéről gyűjtöttem össze, kiegészítve távolabbi párhuzamokkal Moldova és Podólia területéről.

A Vekerzug-kultúra területéről több mint 3000 temetkezés ismert, ezekből 21 sír esetében adatolható a sírépítmény megléte. A következő lelőhelyekről ismertek ezen temetkezések: Aldebrő-Ilona-tábla 2404. obj.; Algyő 100. sír; Battonya-Tompa pusztá VIII. 2 sír; Bátmonostor-Szurdok 247. obj.; Cegléd-Hordógyár; Chotín IB temető 46. sír; Csanytelek-Újhalastó 6 sír: 75., 105., 118., 121., 122., 123. sír; Derecske-Meggyes-szik-Kelet t 1. és 10. sír; Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír; Sándorfalva-Eperjes 145. sír; Szőreg-Borpalackozó 5., 15., 20. sír; Törökszentmiklós, (Mali Péter 2022-es ásatása).³³ (3–4. térkép) A következő fejezetekben a sírépítmények részeit és az azokhoz kapcsolható adatokat fogom részletesen ismertetni, itt a rájuk vonatkozó statisztikai adatok is szerepelni fognak.

³³ A felsorolt temetkezések részletes katalógusát lásd a függelékben.

4.2. A sírok és a sírépítmények formai változatai

A Vekerzug-kultúra közösségeinél az egyszerű akna-, illetve gödörsírok használata volt az elterjedt, amikor a sírgödört a humuszba vagy az altalajba ásták bele. Többnyire egyszerű négyzet/téglalap alakú sírgödöröket alakítottak ki, amelyekhez a sírépítményeket hozzáigazították. A sírgödör sarkaiban a legtöbb esetben egy-egy oszlophely utal a sírépítmény meglétére.

Az összegyűjtött temetkezések két csoportra bonthatók: *1. oszlophelyekkel rekonstruálható sírépítményes sírok; 2. nincs oszlophely, csak a sír oldalában vagy betöltésében, ládára/faszerkezetre utaló lenyomat.*

Forma szempontjából négyzetes és téglalap alapú sírok figyelhetők meg a vizsgált temetkezések között. Hat *négyzet alakú sírépítményes temetkezés* ismert: Aldebrő-Ilona-tábla 2404. obj.; Algyő 100. sír; Bátmonostor-Szurdok 247. obj.; Chotín IB temető 46. sírja; Sándorfalva-Eperjes 145. sír; Szőreg-Borpalackozó 15. sír. (1. tábla 1–5. kép; 2. tábla 1., 3. kép; 5. tábla 1–2. kép; 7. tábla 1–6.)

A másik csoportba *a téglalap alakú sírgödörrel rendelkező sírok* tartoznak: Cegléd-Hordógyár; Derecske-Meggyes-szik-Kelet 1. és 10. sír; Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír; Szőreg-Borpalackozó 5. és 20. sír. (2. tábla: 2. kép; 3–4. tábla; 6. tábla 1–7. kép; 18. tábla 1. kép; 20. tábla: 1. kép)

4.3. Oszlophelyek³⁴

Az oszlophelyek nagyobb formai csoportja a *kör vagy ahhoz hasonló, eseteként kissé ovális alakú* szerkezeti elemek voltak. A kivágott fát le kellett hántolni, esetleg gyalulni, ezek a munkafolyamatok társulhattak a végső oszlopok és a félbe hasított rönkből készült „deszkák” kialakításához. A moldovai és podóliai párhuzamok esetében is a kerek oszlophelyek a gyakoribbak, egy nagyon fontos különbséggel, több oszlopot használtak a mélyebb és nagyobb méretű sírépítményeikhez.³⁵

A derecskei 1. sír kivételével az oszlophelyeket mindegyik temetkezésben a sírgödörön belül helyezték el. Ki kell emelni, hogy a derecskei sírok metrikus adatai (a sír mélysége) nem feltétlenül pontosak a nem megfelelő humuszolás, az állatjáratokkal lyuggatott homoktalaj és

³⁴ A szakmunkákban a terminológia cölöphelyként jeleníti meg azon objektumokat is, amelyek a sírok sarkaiban jelentkezték, meglátásom szerint az oszlophely kifejezés helytállóbb a metrikus adataik alapján.

³⁵ DARAGAN 2020, 41–52.

az ebből fakadó esetleges túlbontások miatt, ugyanakkor az oszlophelyek elhelyezkedését ez nem érintette. Az említett sírban a négy oszlophelyből hármat a síron kívülről dokumentáltak.³⁶

4.4. A sírépítményes temetkezések rítusának elemzése

4.4.1. Rítus

Mindenekelőtt ki kell emelni, hogy már önmagukban a sírépítmények is különlegessé teszik ezen temetkezéseket. Ezen felül fontos, hogy milyen rítus szerint temették el az elhunytakat, mert azokat áttekintve megfigyelhetők különbségek. A rendelkezésre álló adatok szerint 3 féle rítusba sorolhatók a sírépítményes temetkezések:³⁷ 1. *korhasztásos*:³⁸ Algyő 100. sír, Cegléd-Hordógyár, Chotín B temető 46. sír, Derecske-Meggyes-szik-Kelet t 10. sír, Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír, Szőreg-Borpalackozó 5. és 20. sír; 2. *szórthamvas*: Aldebrő-Ilona-tábla, Sándorfalva-Eperjes 145. sír, Szőreg-Borpalackozó 15. sír; 3. *bizonytalan (kérdéses) rítusú*: Bátmonostor-Szurdok (szimbolikus? nincs emberi maradvány), Derecske-Meggyes-szik-Kelet t 1. sír (szórthamvas? vagy korhasztásos, csak a rendkívül erózió homoktalaj elpusztította?). (1. grafikon)

A korhasztásos rítus a leggyakrabban alkalmazott temetkezési forma a Vekerzug-kultúra népességének körében. A sírépítményes temetkezésekben eltérő fektetési szokások figyelhetők meg: 1. háton (nyújtott helyzetben); 2. jobb vagy bal oldalukra zsugorítva. A Chotín IB 46. sírjában az elhunytat jobb oldalára zsugorítva fektették a sírba, a Szőreg-Borpalackozó szkíta kori temető 20. sírjába az elhunytat szintén a jobb oldalára fektették, felhúzott lábakkal.³⁹ A Derecske-Meggyes-szik-Kelet lelőhely 10. sírjába eltemetett egyént egyedülként a hátára fektetve helyezték a sírba (nyújtott pozícióban).

Voltak olyan sírok, amelyek rítusát ugyan meg lehetett állapítani (korhasztás vagy hamvasztás), azonban a bolygatás miatt további részleteket nem lehetett dokumentálni. Ebbe a kategóriába tartoznak a következő lelőhelyek sírjai: Cegléd-Hordógyár, Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír, Szőreg-Borpalackozó 5. sír. A szkíta kori temetkezések kisebb részét érintették bolygatások, a halmos temetkezések esetében ennek a mértéke ugyanakkor jóval nagyobb lehetett.

³⁶ A lelőhely adottságai miatt (homokos talaj) nem zárható ki, hogy az oszlophelyek a síron belül lehettek, illetve formájuk is a kör vagy ovális formát követhette volna a négyszögletes alak helyett.

³⁷ Néhány sírról csak előzetes közlés jelent meg vagy az sem, ezek nem vizsgálható behatóbban: Battonya-Tompapuszta VIII., Csanytelek-Újhalastó, a Törökszentmiklós mellett 2022-ben feltárt kurgán.

³⁸ A korhasztásos sírok közé azokat is beleszámoltam, ahol a temetés után bolygatás történt, de a rítus megállapítható volt.

³⁹ DUŠEK 1966, 88.; KOZUBOVÁ 2013, 129.; KERESZTES ET. AL. 2021, 66–67.

Derecske-Meggyes-szik-Kelet lelőhely 1. sírjából nagyon kevés emberi maradvány került elő. A feltárt temető többi sírját megvizsgálva elmondható, hogy a homokkitermelésből és a terület talajadottságaiból fakadóan a vázak megtartása általánosan rossz volt. Bátmonostor-Szurdok esetében talán a szkíta kori sírba beásott 3–4. századi szarmata gödör bolygathatta meg a temetkezést.⁴⁰ A leletek minden bizonnyal nem eredeti helyükről kerültek elő, emberi maradványokra utaló nyomokat nem figyeltek meg (hamvasztás nyomát sem).

A szórt hamvas rítus új temetkezési formaként jelenhetett meg a szkíta kori lakosság körében. A gyűjtésből biztosan három temetkezés sorolható ide: Aldebrő-Ilona-tábla 2404. objektum, Sándorfalva-Eperjes 145. sír és a szőregi szkíta kori temető 15. sírja.

Az urnás-hamvasztásos temetkezési szokás hiánya a gyűjtéséből nem kifejezett részlet. Az egyelőre feldolgozatlan lelőhelyek (pl. Csanytelek-Újhalastó) publikálása nagy valószínűséggel szolgáltat majd adatot ezen temetkezési szokás meglétére is. A jelenlegi adatok mentén nem volt olyan közölt sírépítményes temetkezés, amely urnás-hamvasztásos rítussal lett dokumentálva.

4.4.2. *Nemek szerinti megoszlás*

A rítusból eredően nem minden elhunynál lehet antropológiai meghatározást végezni (hamvasztott temetkezések esetében). Az összegyűjtött sírokból 2 sírnál az antropológiai meghatározás alapján biztos, hogy férfit temettek el: Chotín IB temető 46. sír; Szőreg-Borpalackozó 20. sír. Az Algyő 100. sírba eltemetett 3 egyén az általam vizsgált sírépítményes temetkezések közül kitűnt. A sírkamrán belül egy nőt és gyermekét temették el, a sírkamrán kívül pedig egy 11–14 éves gyereket helyeztek el. Az algyői sír mellett a derecskei 10. sírből ismert még nő nemű elhunyt. Összegezve, 2-2 esetben határoztak meg nőket és gyermekeket.

Nem meghatározható csoportba soroltam azon temetkezéseket, amelyeket vagy a temetkezési szokás, vagy a sírok bolygatottságából adódóan nem lehetett vizsgálni: Aldebrő-Ilona-tábla, Bátmonostor-Szurdok, Cegléd-Hordógyár, Derecske-Meggyes-szik-Kelet 1. sír, Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír, Szőreg-Borpalackozó 5. és 15. sír, Sándorfalva-Eperjes 145. sír. Összesen 8 sír sorolható be a nem meghatározható nemű egyének csoportjába, amelyeknél esetként a leletanyag értelmezése közelebb vihet a probléma megoldásához.⁴¹ (2. grafikon)

⁴⁰ GYUCHA ET AL. 2015, 181.

⁴¹ A Vekerzug-kultúra régészeti leletei alapján vannak különbségek a nemek között, de például női temetkezésekből is ismertek fegyverek, ezért ilyen alapon nem minden esetben kaphatunk valós képet.

4.4.3. Életkor adatok

Az antropológiai meghatározást a rítusból és a bolygatottságból fakadóan több sír esetében nem lehetett elvégezni, ezért csak részlegesen érintem az erre vonatkozó adatokat. 4 sírből összesen 6 elhunynál lehetett megállapítani az elhalálozás életkorát, amelyek a következők: *Infans I.: 1; Infans II.: 1; Juvenis/Adultus: 1; Adultus: 1; Maturus: 2.*⁴² Ezen adatokból nem lehet komolyabb következtetéseket levonni. Majdnem minden korú elhunyra van példa, ami talán mutathatja, hogy a sírépítmény emelését az elhunyt kora nem befolyásolta, a kiemelésük oka inkább a közösségen belüli szerepükben és státuszukban keresendő.

4.4.4. Tájolás

A vizsgált sírok esetében a következő tájolások figyelhetők meg azon sírok esetében, amelyekben megállapítható az elhunytak fektetési iránya: *ÉK–DNy*: Derecske-Meggyes-szik-Kelet 10. sír; *Ny–K*: Chotín IB temető 46. sír; *DNy–ÉK*: Szőreg-Borpalackozó 15. és 20. sír. (3. grafikon)

A többi sír esetében csak a sírgödör tájolása volt megállapítható: *ÉNy–DK*: Derecske-Meggyes-szik-Kelet 1. sír, Sándorfalva-Eperjes 145. sír; *Ny–K*: Cegléd-Hordógyár; Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír; Szőreg-Borpalackozó 5. sír; *K–Ny*: Aldebrő-Ilona-tábla; *É–D*: Bátmonostor-Szurdok. (4. grafikon)

4.5. A sírépítményes temetkezések és környezetük

A hazai sírhalmok méretei ugyan sok esetben kisebbek keleti párhuzamaiknál, de erre a táj adta lehetőségek is befolyásoló tényezőként hatottak. A Kárpát-medence területe az erdőssztyeppe övezetbe esett, területe sokkal változatosabb (mozaikszerű) életkörülményeket biztosított, mint a kelet-európai sztyepp. A Vekerzug-kultúra által belakott területe vízjárta környezettel párosulhatott, amely miatt a táj adta lehetőségeket felhasználva a kiemelkedéseket kezdték el használni, amely minden évszakban védett helyett biztosított számukra.⁴³ A Vekerzug-kultúra temetőit és telepeit térképre vetítve, az látható, hogy az Északi-középhegység, az Alföld és DNy-Szlovákia területén széttagoltan jelentkeznek. A temetők és telepek között 200–300 m-es távolságok is lehettek, ebből kifolyólag nem egységesen jelentkeznek a szkíta kori lelőhelyek.

A sírépítményes temetkezések elhelyezkedése kapcsán két dolog figyelhető meg általánosan: 1. vagy magányos sírokról beszélhetünk; 2. vagy a temetőn belül kissé elkülönülve

⁴² DUŠEK 1966, 88.; BENDE 2001, 64–65.; KOZUBOVÁ 2013, 129.; KERESZTES ET. AL. 2021, 66–67.

⁴³ Erre jó példa a Scholtz Róbert által közölt Tiszalök-Börtön többkorszakos lelőhely, amelyen a szkíta temetőt és telepet két egymással szemben lévő homokháton alakították ki. SCHOLTZ 2012, 77–100.

kerülnek elő a többi sírhoz képest. A másik fontos jellemző, hogy a dél-alföldi sírok folyók közelében helyezkednek el. (lásd 3. térkép)

Kiemelhető tehát, hogy a sík temetőiben megfigyelt egyszerű rendszerektől eltérően meghatározott elvek alapján választották ki a közösség különleges tagjainak nyughelyét. A táj és ezen sírok vizsgálata rámutat arra, hogy az emberek hétköznapi (profán) és szakrális terei mennyire meghatározó lehettek egy közösség életében. Az ősök tisztelete minden bizonnyal kiemelt szereppel bírhatott szellemi és ennek megfelelően anyagi kultúrájukban egyaránt.

5. Párhuzamok a kelet-európai erdőssztyeppéről

A sztyepei szkíta kultúra hatalmas területen terjedt el, területenként érték más-más közösségektől származó hatások, amelyek formálták, átszínezték az ott megjelenő szkíta közösségek kultúráját. A párhuzamokat a teljesség igénye nélkül mutatom be, tekintettel a dolgozat terjedelmére és az Eurázsiai sztyeppe óriási kiterjedésére. Ennek érdekében a Dnyeper vonaláig ismert sírépítményes temetkezésekkel foglalkozom, mint a „legkeletibb” párhuzamokkal.

Kiemelem Anna Meljukova és Marina Daragan munkásságát, akik szakmunkái nyomán pontos képet kaphatunk a Dnyeperig terjedő terület szkíta kori lakosságának régészeti hagyatékáról.⁴⁴ Az említett területről több nagyméretű kurgán ismert, amelyeket a közösség fontos tagjai fölé emeltek.

A sírépítményes temetkezések a vaskort megelőző időszakból is ismertek a sztyeppéről. A kezdeti Pre-Jamnaja időszakot követően a Jamnaja-kultúra volt az a nomád közösség, amely tömegesen kezdte el a halmos temetkezések alkalmazását.⁴⁵ A korai Jamnaja időszaktól kezdve, a kurgánok alatt, fával és/vagy kőlapok segítségével fedett, későbbi fejlődés során összetett faszerkezettel körülvett temetkezéseket tártak fel.⁴⁶ Ecsedy István ezek kapcsán megjegyezte, hogy ezek a szerkezetek „a halottak házaként” értelmezhetők.⁴⁷ A Jamnaja-kultúrát követő, az erdőssztyepp öv területére is kiterjedő kultúráknál kontinuuosan fel-feltűnt a sírépítmény használata a temetkezési szokásaikban (Jamnaja-kultúra; Katakombnaja kultúra; Szrubnaja kultúra; Csernogorovka-kultúra; majd a szkíta kultúrák az Eurázsiai sztyeppén).⁴⁸ Az erdőssztyepp területein hasonló, fából készült sírok jelentek meg, amelyeket a szkíta korban

⁴⁴ MELJUKOVA 1995, 25–58.; DARAGAN 2020, 41–53.

⁴⁵ Ecsedy István kiemelte, hogy az első kurgánok a Kr. e. 4. évezred végén jelentek meg a pásztor közösségek kultikus helyeként, ahol halottaik előtt tiszteleghtek. ECSEDY 1994, 168–169.

⁴⁶ IVANOVA 2001, 83–93.

⁴⁷ ECSEDY 1994, 168–169.

⁴⁸ ECSEDY 1994, 168–169.; IVANOVA 2001, 83–93.

gyakran felégettek a temetési szertartás során.⁴⁹ A vaskori nomád lakosság tekintetében is hasonló kultikus háttere lehet a sírépítményeknek.

Az általam összegyűjtött párhuzamok 7 lelőhelyre összpontosulnak, amelyekről 11 fakonstrukciós temetkezés ismert. (5. térkép) A témafeldolgozás elsődleges szempontja a sírépítményes temetkezések vizsgálata, metrikus adataik, leleteik és temetkezési szokásaik alapján. A jelenlegi gyűjtésem a következő lelőhelyeket vizsgálta: Cservona mogila 2. sír; Glinoje 16. kurgán központi sír; Perebikovci 1–2. kurgán; Repjahovataja mogila 1–2. sír; Sutnivci 1–2. kurgán; Taraszivka 2. kurgán; Teklivka 1–2. sír.⁵⁰ (8. tábla 1–5. kép; 9. tábla 1–3. kép; 10. tábla 1–4. kép)

A Dnyeperig megvizsgált temetkezéseknél is a négyzetes vagy téglalap alakú sírépítmények a jellemzőek, méreteik nagyobbak, de a szisztéma hasonló a Vekerzug-kultúrához a sírgödrök és a faszerkezetek formái vonatkozásában. A 11 temetkezésből 8 sírkamrára vannak pontos adataink, amelyek a következőket mutatják. A sírok formai változatai: 1. *négyzetes*: Cservona mogila 2. sír, Perebikovci 2. kurgán, Repjahovataja mogila 1–2. sír, Teklivka 2. kurgán (5 db); 2. *téglalap alakú*: Glinoje 16. kurgán központi sír, Perebikovci 1. kurgán, Teklivka 1. kurgán (3 db).

Az ukrainai lelőhelyeken több esetben kőpakolást is alkalmaztak a faszerkezet mellett (pl.: Perebikovci 1–2. kurgán, Teklivka 1–2. kurgán). Ezzel az oszlopok közötti teret töltötték ki, illetve néhány sír esetében a sírgödör alját is kövekkel bélelték ki (pl.: Teklivka 1–2. kurgán).⁵¹ A sírépítmények oldalait is a kövekkel erősítették meg, ezzel egy statikailag stabilabb támasztást biztosítva a külső szerkezetre nehezedő súly miatt. A kőanyag felhasználása mellett az agyaggal kitapasztás is bevett megoldás volt a térközök kitöltésére, amely a Vekerzug-kultúra temetkezéseire nem jellemző. Marina Daragan rekonstrukcióiban feltűntette ezen elemeket is, amelyek adott esetben a faszerkezet rituális felégetése során kiéghettek, megőrizve így pár oszlop lenyomatát is.⁵²

Az alapterületeket kiszámítva a következő adatokat kapjuk: 1. Perebikovci 1. kurgán: 76,8 m²; 2. Perebikovci 2. kurgán: 42,24 m²; 3. Repjahovataja mogila 2. sír: 23 m². Ezen adatok is mutatják mennyire különleges temetkezésekről, illetve kitüntetett egyénekről van szó e halmok alatt. (2. táblázat) Nem véletlen, hogy sok esetben rablás áldozatai lettek, amely miatt a temetkezési szokások és a leletek csak részben elemezhetők. A legtöbb esetben a korhasztás

⁴⁹ GUCAL 2012, 141–142.

⁵⁰ A felsorolt temetkezések részletes katalógusát lásd a függelékben.

⁵¹ GUCAL 2012, 141–142.

⁵² DARAGAN 2020, 41–53.

lehetett az elsődleges temetkezési szokás, ugyanakkor egyes területeken (erdőssztyeppe) megjelent a Kr. e. 7. században a hamvasztás is (pl.: Taraszivka 2. kurgán).⁵³

A vizsgált temetkezésekben erősen dominálnak a szkíta triász egyes elemei: *fegyverzet*: nyílhegyek, lándzsák; *állatábrázolás*: bronzfigurák; illetve *egyéb leletek*: behúzott peremű tálak, amphorák, bronztükrök; *vastárgyak*: kés, ár, tű; üveges anyagú gyöngyök, ruhadíszek.⁵⁴

Összegezve, a legfontosabb, hogy a sírépítményes temetkezések szerkezetükben, építési módszereikben és mértékükben is távoli kapcsolatot mutatnak a Vekerzug-kultúra hasonló temetkezéseivel. Az erdőssztyepp övből ismert temetkezések méreteikben nagyobbak, szerkezetükben összetettebbek, dromosszal ellátott kiemelt temetkezési helyek voltak. Továbbá fontos kiemelni, hogy az erdőssztyeppéről ismert halmos temetkezések többnyire kurgánláncolatokba rendezve figyelhetők meg. Ezen temetkezések ténylegesen a társadalom kiemelt személyeit rejtették, elkülönülve a sík temetőbe helyezett személyektől. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek egyszerűbb szerkezete és kisebb számú megléte is mutatja mennyire mást jelenthettek ezen temetkezések a két terület lakosságának számára.

6. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseibe helyezett tárgyak

A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseiből ismert leletanyag áttekintését a téma fontos részének tartottam több szempont miatt is. A tipokronológiai kérdésekben segítséget nyújtott a részletesebb vizsgálatuk, kiemelve, hogy a bolygatott sírok esetében az értékesebb tárgyak hiányára is fontos felhívni a figyelmet. Egy-egy szerencsés esetben, amikor a temetkezés teljesen intakt maradt, jól vizsgálhatók voltak a sírba helyezett leletek (pl. Aldebrő-Ilona-tábla). A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseiből ismert leletek és gyakoriságuk az 1–2. táblázatban olvashatók.

6.1. Fegyverek

6.1.1. Távolsági fegyverzet elemei

Általánosságban elmondható, hogy a Vekerzug-kultúra legtöbb temetőjéből ismertek a fegyverek, így a sírépítményes temetkezésekben is jelen vannak ezen tárgyak. A nyílhegyek (illetve eredetileg az ezzel felszerelt nyilak) a távolsági fegyverzet közül a leggyakrabban előforduló leletek.

A legtöbb esetben a bronzból vagy vasból öntött két-, illetve háromélű nyílhegyeiket változó számú mennyiségben helyezték el a sírjaikban. Ezek a sírépítményes temetkezések esetében is megfigyelhetők voltak. Cegléd-Hordógyár sírjából 25 darab háromélű belső köpüs

⁵³ GUCAL 2012, 141–142.

⁵⁴ Az egyes sírok leleteit ld. a katalógusban.

bronz nyílhegy, illetve egy kereszt alakú tegezmerevítő veret jelzi számunkra az íjász felszerelést.⁵⁵ A ceglédi sír mellett még Bátmonostor-Szurdok, Szőreg-Borpalackozó 15. és 20. sírjában is jelen voltak a háromélű belső köpűs bronz nyílhegyek.⁵⁶

A ceglédi bolygatott sírból egy kupacban kerültek elő a nyílhegyek. A bolygatás miatt nem lehet megállapítani, hol lehettek az elhunythoz viszonyítva, viszont a tegezveret közelében voltak, ezért feltehetően eredetileg egy tegezben lehettek elhelyezve.⁵⁷

A bátmonostori sír ÉK-i sarkából került elő az innen ismert egyetlen háromélű belső köpűs nyílhegy. Az objektum bolygatottsága miatt nem teljesen világos annak kontextusa. Szőreg-Borpalackozó 15. sírja a temetkezési rítusa miatt korlátozottan vizsgálható (szórthamvas temetkezés), itt a nyílhegy a hamvak közül került elő.⁵⁸ A szőregi temető 20. sírjából ismert 6 bronz és 1 agancsból készült nyílhegy az elhunyt lába mellől került elő hegygel ÉK-i irányba.⁵⁹ (12. tábla 1. kép; 14. tábla 4. kép; 19. tábla 6. kép; 20. tábla 4. kép)

A szkíta nyílhegyek közül a háromélű belső köpűs típus a leggyakoribb, a Vekerzug-kultúra teljes területén megtalálható, használata a Kr. e. 7/6. sz. fordulója – 5. sz. közötti időszakra tehető.⁶⁰

A ceglédi kereszt alakú merevítő vereten kívül másik darab nem ismert sírépítményes temetkezésekből. Ezen a jellegzetes szkíta állatstílus figyelhető meg: három stilizált, horgasan visszakanyarodó csőrű madárfejet ábrázol.⁶¹ (14. tábla 5. kép)

6.1.2. Szűrő- és vágófegyverzet

Ide sorolhatók a lándzsák és a kardok (akinakészek), utóbbiak száma jóval kevesebb a Vekerzug-kultúra temetkezéseiben. Lándzsát helyeztek a bátmonostori, illetve a szőregi 20. sírba, előbbiből 2 darab, utóbbiból 1 darab ismert. A szőregi 20. sírba helyezett elhunyt bal válla felett, a sírgödör DNy-i oldalfalának volt támasztva a hegyével.⁶²

A Vekerzug-kultúra sírjaiokból alig ismertek akinakészek, száma jelentősen kevesebb a Vekerzug-kultúra területéről, – mint a sztyeppei szkíta kurgánokból – a legtöbb esetben sajnos szórványként kerültek elő (pl. a: timári, penci). Ez alól kivételt képez a Bátmonostor-Szurdok

⁵⁵ DINNYÉS 1982, 55–57., 64., 25.; KEMENCZEI 2009, 32., 234., Taf. 12. 1.

⁵⁶ DINNYÉS 1982, 55–57.; GYUCHA ET AL. 2015, 181; 185; 191–193.; KERESZTES ET AL. 2021, 65–67., 71.

⁵⁷ DINNYÉS 1982, 55–57.

⁵⁸ KERESZTES ET AL. 2021, 65–67., 71.

⁵⁹ KERESZTES ET AL. 2021, 65–67., 71.

⁶⁰ TÓTH 2018, 105–106.

⁶¹ DINNYÉS 1982, 55–57, 64.: 25.; KEMENCZEI 2001, 21–22.

⁶² KERESZTES ET AL. 2021, 65–67., 71.

lelőhelyen feltárt sírépítményes temetkezés, amelyből egy egyélű, vasból készült akinakész ismert.⁶³ (12. tábla 8. kép; 13. tábla 2. kép; 20. tábla 2. kép)

6.1.3. *Sújtófegyverek/eszközök*

A fegyverek és eszközök határán mozognak a vasfokosok/vascsákányok, vasbalták. Gyűjtésemben Bátmonostor-Szurdok lelőhelyről több darab is idesorolható, Cegléd-Hordógyár- illetve Chotín IB 46. sírjából egy vascsákányt közöltek.⁶⁴ Utóbbi sírból az elhunyt háta mögötti sírfal mellől került elő. A fokosoknak szimbolikus jelentése is volt/lehetett, az erő és a hatalom jelképeként is értelmezhetők. (12. tábla 5–7. kép; 14. tábla 1. kép; 15. tábla 3. kép)

6.2. *Ékszerek, viseleti tárgyak*

6.2.1. *Kúpos végű hajkarikák/fülbevalók/halántékfüggők*

A Vekerzug-kultúra sajátosságaként megjelenő kúpos végű hajkarikák / fülbevalók / halántékfüggők a leggyakoribb viseleti elemekhez tartoznak a gyöngyök mellett. Több darab ismert az Erdély-csoport, valamint a dunántúli Hallstatt-kultúra területéről is. Az általam vizsgált sírépítményes temetkezések közül a következőkben voltak kúpos végű hajkarikák/fülbevalók/halántékfüggők: Aldebrő-Ilona-tábla (2 db); Derecske-Meggyes-szik-Kelet 1. sír (1 db). Mindkét sír esetében a kontextus vizsgálata korlátozottan lehetséges, hiszen az aldebrői sír hamvai közül kerültek elő, illetve a derecskei 1. sír bizonytalan rítusa esetében is hasonló a szituáció.⁶⁵ (11. tábla 1–2.; 16. tábla 1. kép)

6.2.2. *Karperecek*

Ki kell térni még a karperecekre, amelyek bronzból és vasból készültek, a vasból előállított példányok általában rossz állapotúak. A réz alapú/bronz/vas karpereceket többnyire vésett vonalakkal díszítették, a sírokból általában ezek is párban kerülnek elő. Aldebrő-Ilona tábla és Chotín IB 46. sírjából réz/bronz alapú karperecek ismertek. Az előbbi esetében ismét kiemelő, hogy a szétszórt hamvak között volt elhelyezve; a Chotín IB 46. sírjában viszont az elhunyt jobb oldali csuklóján volt, viseleti helyzetben.⁶⁶ (11. tábla 3. kép; 15. tábla 2. kép)

⁶³ GYUCHA ET AL. 2015, 181; 185; 191–193.

⁶⁴ DINNYÉS 1982, 55–57, 64.: 25.; GYUCHA ET AL. 2015, 181–182.; 185–186.; FIG. 4. 3.

⁶⁵ A derecskei temető esetében más sírból ugyanakkor *in situ* helyzetből a halánték mellől került elő hajkarika/fülbevaló/halántékfüggő.

⁶⁶ DUŠEK 1966, 88.; KOZUBOVÁ 2013, 129.

6.2.3. Ruhadíszek

A ruhadíszek sem kerültek elő nagy számban a Vekerzug-kultúra temetkezéseiből. A nemesfémből készült, többnyire poncolt díszítésű aranylemezek vagy ruhadíszek ritkán, egy-egy kivételes sírból ismertek. Gyűjtésemben két sírépítményes temetkezésben találtak nemesfémből készített ruhadíszet: az aldebrői sírból 62 db kisméretű, háromszög alakút, míg a derecskei 1. sírból egy feltehetően kör alakú poncolt díszítésű elektronlemez.⁶⁷ Gutay Mónikáék a kisméretű aranylemezeket egy fejpánt díszeként értelmezték, ami meglátásom szerint helytálló lehet, de nem kizárt az sem, hogy a viselője ruháját díszíthették.⁶⁸ (11. tábla 6. kép; 16. tábla 2. kép)

6.2.4. Gyöngyök

A viseleti tárgyak közé sorolandók a gyöngyök, amelyek a Vekerzug-kultúra területéről is ismertek. Széles körben elterjedtek, anyaguk szerint több típust lehet elkülöníteni: üveges anyagú, fajansz-, nemesfém-, bronz-, borostyán- és agyagból készült darabokra oszlanak.⁶⁹ A gyöngyöket felfűzve nyakláncként hordhatták, illetve a halott ruháját – vagy egy részét, például a halotti leplet vagy halotti szalagot – díszíthették velük. A derecskei temető több sírja kapcsán kiemelték a feltárók, hogy halotti lepelre utalhat a sírban lévő nagy mennyiségű gyöngy szóródása. Ezt a sírok utólagos bolygatása (talajlakó állatok, mg.-i művelés, humuszosítás) miatt azonban nem feltétlenül lehet biztosan alátámasztani.

Az összegyűjtött sírépítményes temetkezésekből a következők tartalmaztak gyöngyöket: Aldebrő-Ilona-tábla (arany- és elektrongyöngyök, üveges anyagú gyöngyök); Bátmonostor-Szurdok (87 darab hengeres és kúp alakú, bronzgyöngy); Derecske-Meggyes-szik-Kelet 1. (üveges anyagú és borostyángyöngyök). Az aldebrői női sír esetében vélhetően nyakláncként értékelhetők a különféle anyagból készített gyöngyök. Bátmonostor-Szurdok 247. sírja esetében a bronzlemezről készített gyöngyök esetében kérdéses, hogy milyen funkciót tölthettek be.

A derecskei sírépítményes temetkezésekből kisebb számú gyöngy került elő, mint a temető más sírjaiból (pl.: 8. sírból – 77 db gyöngy ismert), ahol szórtabban jelentkeztek az elhunyt felsőtestén. Ez lehetőséget ad kitérni a halotti lepel/halotti ruha kérdésére is. A jelenleg

⁶⁷ A ruhadíszekre párhuzamok ismertek Szentes-Vekerzug 27. sírból, Csárdaszállás temetőkből vagy a Cajvana 6. halomból. Ez utóbbi ÉK-Románia területéről származik, ahol 14 halmot tártak fel. ALMÁSSY ET AL. 2001, 137. Kat. 4.; KEMENCZEI 2009, 291, Taf. 69: 14.; MĂNDESCU 2014, 240–241.

⁶⁸ GUTAY-RÁCZ 2019, 93–95.

⁶⁹ A gyöngyök anyagának meghatározása nem minden esetben lehetséges szabad szemmel, az anyagvizsgálatok jóval pontosabb képet adhatnak e tekintetében.

vizsgált derecskei 1. és 10. sír közül elképzelhető, hogy az utóbbi sírba eltemetett egyén arcát egy gyönggyel kivarrt szerves anyagú lepelletel fedhették le. (11. tábla 2. kép; 13. tábla 10. kép; 16. tábla 3–9.)

6.2.5. *Torques*

Az algyői temető 100. sírjából származó torquestöredék az egyetlen tárgy, amely a nyakékek közé sorolható a nyakláncok mellett. A temető anyagának feldolgozása és közlése folyamatban van, Bende Livia 2001-es előzetes közlésében csak említést tett magáról a sírról és leletanyagáról.⁷⁰

6.3. *Használati tárgyak*

6.3.1. *Vaskések*

A legáltalánosabb használati eszközöknek tekinthetők a kések, méretük és kialakításuk kisebb eltérésekkel többnyire egységes. Az itt összegyűjtött sírok közül a következőkben volt kés az elhunyt mellett: Cegléd-Hordógyár; Chotín IB 46. sír; Derecske-Meggyes-szik kelet 10. sír; Szőreg-Borpalackozó 5. és 15. sír. A derecskei sírból az elhunyt bal keze és medencéje közötti területről került elő a mellé helyezett vaskés, a szőregi 15. sírnál is hasonló helyzetből ismert.⁷¹ (14. tábla 9. kép; 15. tábla 4–5.; 17. tábla 4–5. kép; 19. tábla 1., 3., 7. kép)

6.3.2. *Orsógombok*

A hétköznapi életben fontos szerepet töltöttek be az orsógombok, ezek a fonáshoz használt tárgyak a Vekerzug-kultúra legtöbb temetőjéből ismertek. Formailag nagy változatosság nem figyelhető meg, legelterjedtebb a bikónikus gömbölyű/gömbölyded forma, de vannak laposabb kialakítású darabok is. Mivel a profán életben ennyire elterjedt volt a használatuk, nem véletlen, hogy az elhunytak mellé is elhelyezték ezen tárgyakat, ugyanakkor síregyüttesekben szereplő orsógombnak szimbolikus jelentése is lehetett.

Az általam vizsgált temetkezésekben is fellelhetők az orsógombok változó mennyiségben: Aldebrő-Ilona-tábla sírjából 5 db, Derecske-Meggyes-szik kelet 1. és 10. sírjaiból 1–1 darab került elő. (11. tábla 5. kép; 16. tábla 11. kép; 17. tábla 6. kép)

6.3.3. *Fenőkövek*

A sírleletek között a fenőkövek nem számítanak túl gyakorinak, általában 1-1 darab kerül elő. Formailag a téglalap alakú, lekerekített szélű és egy helyen átfúrt darabok a jellemzők. A

⁷⁰ BENDE 2001, 65.

⁷¹ KERESZTES ET AL. 2021, 65–67., 71.

sírépítményes temetkezésekből 2 darab ismert: Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sírjából 1 db, illetve Szőreg-Borpalackozó 20. sírjából is 1 db. (18. tábla 2. kép; 20. tábla 3. kép)

6.4. Lószerszámzat

A lószerszámzat kétféle eleme is ismert a sírépítményes temetkezésekből: 1. egy négyosztatú phalera a sándorfalvi 145. sírból; 2. egy vasból készült csuklós zabla oldalpálcájának töredéke a bátmonostori sírból; valamint a ceglédi sírből ismert vasból készült csuklós zabla egybeöntött oldalpálcákkal. A phalera a sír DK-i sarkából, a sírbetöltéséből került elő, a bátmonostori bolygatott sír esetében a sír közepéről ismert.⁷² A ceglédi férfitemetkezésből ismert zabla oldalpálcái egybe vannak öntve a zabla csuklós részével, amely finomabb irányítást eredményezhetett. (13. tábla 6. kép; 14. tábla 8. kép; 18. tábla 5. kép)

6.5. Kerámia

A kerámiaanyag a legtöbb sírépítményes temetkezésből ismert a Vekerzug-kultúra területéről. Ez alól kivételt csak a ceglédi- illetve a derecskei 1. sír képezett, amelyekből nem ismert kerámiaanyag. A Vekerzug-kultúrára jellemző kerámiák jelentek meg a fakonstrukciós sírokban is, amelyek között voltak már korongolt darabok is.

Típusok szerint a következők mondhatók el: 1 db kétfülű kézzel formált amphora a bátmonostori sírből; *tálak*: többnyire behúzott peremű, kézzel formált darabok: Chotín IB 46. sír, Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír, kihajló peremű tál: szőregi 15. sír; *edények/fazék alakú edények*: bikónikus edények, többnyire kézzel formált darabok: derecskei 10. sír, Sándorfalva-Eperjes 145. sír, *korongolt*: szőregi temető 5. és 20. sírja; *urna*: kézzel formált darabok többnyire, ún. pseudo-Villanova típusú urna, a sándorfalvi 145. sírből urnatöredékek ismertek; *felhúzott fülű bögrék*: a késő bronzkorból átöröklődő leletanyag, amelyek között a korongolt formák is elterjedtek: Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír, sándorfalvi 145. sír árkából töredékek. (15. tábla 1. kép; 17. tábla 8. kép; 18. tábla 3–4., 6–7.; 19. tábla 2., 4–5. kép)

A Vekerzug-kultúra kerámiaanyagára a reduktív égetés jellemzőbb, de vannak oxidatív kiégetésű darabok is (pl.: szőregi 5. sír, sándorfalvi 145. sír). A díszítések többnyire a rátett bütykökkel jelentkeznek (pl. Sándorfalva-Eperjes 145. sír). Összességében megállapítható, hogy a helyi hagyományok mellett megjelentek a szkíta jellegű formák is a Vekerzug-kultúra lakosságának kerámiaanyagában.

Összegezve a leletek áttekintését elsőként ki kell emelni, hogy a szkíta kultúra alapvető sajátos elemei (szkíta triász) fel-feltűnnek az egyes sírépítményes temetkezésekben. A

⁷² DINNYÉS 1982, 55–57, 64.: 25.; GALÁNTA 1987, 29.; GYUCHA ET AL. 2015, 182.; 188. Fig. 5. 6.

Vekerzug-kultúra tárgyainak jelentős része a Pontus-vidéki sztyeppe területén meglévő tárgyakhoz kapcsolhatók (pl.: akinakészek, nyílhegyek, vasfokosok/csákányok, bronztükrök, lószerszámzat). Természetesen a leletanyag a Vekerzug-kultúra szkíta kori lakosságának a sokszínűségét is reprezentálja: például a kerámiaanyagban jelenlévő késő bronzkori elemek (fazék alakú urnák, behúzott peremű tálak) vagy a helyileg kialakuló hajkarikák/fülbevalók/halántékfüggők viselete. A bolygatások miatt jóval kevesebb adat állhat rendelkezésünkre, amelyet a leletek rangsorolt gyakorisága is mutat, amelyben a kerámia, vaskések általánosan megmaradtak, míg a nemesfém tartalmú tárgyak csak ritkább esetben. (1–2. táblázat)

7. Konklúzió

A következő fejezetekben összegezve ismertetem a téma vizsgálata során kialakult tapasztalataimat. Egy részükre kitértem az előző fejezetekben, ugyanakkor vannak olyan területei még a témának, amelyeket érinteni kell, például a temetkezési szokás eredetének vizsgálatát, annak Kárpát-medencébe kerülését a szkíta korszakban; illetve a párhuzamok és a Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek távoli kapcsolatát.

7.1. Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek típusai

7.1.1. A formavariációk és konstrukciók és társadalmi vonatkozások

Az alapterület kiszámítása fontos statisztikai adatokat tartalmaz, amelyeket a bennük elhelyezett leletekkel együtt kell értékelni, amelyből az elhunyt szerepére vagy státuszára vonatkozóan is lehet bizonyos következtetéseket levonni. A legnagyobb alapterülettel az aldebrői sír rendelkezik: 10,23 m² volt, a Cegléd-Hordógyárról ismert bolygatott sír nem sokkal marad el az előbbi sírgödör és sírkamra méreteitől a maga 9,45–9,8 m²-es nagyságával. A metrikus adatok alapján a sírok alapterületének kiszámításával rangsorolni lehetett a temetkezéseket. *1. kis alapterületű, egyszerű, ládaszerű konstrukciós temetkezések (1,8–4,58 m²); 2. nagyobb méretű sírkamrás temetkezések (5,83–10,23m²).*

Az aldebrői sírból ismert 62 darab poncolt aranylemez, hajkarikák, bronztükrök és az arany-, illetve ezüstgyöngyök alapján valóban a társadalom egy kiemelt személyéről lehet szó. Cegléd-Hordógyár lelőhely bolygatott, vélhetően férfitemetkezése kapcsán a szkíta triász elemei miatt azt gondolom, hogy szintén a hierarchia felsőbb részéből származó egyénről beszélhetünk. A Bátmonostor-Szurdok lelőhelyről ismert sírépítményes temetkezésbe helyezett egyén és leletei meglátásom szerint kiemeltnek tekinthető, a szinte teljes fegyverarzenál miatt. Az objektum bolygatott volt, ezért feltételezen megjegyezhető, hogy a fegyvereken túl lehetett/lehettek benne eredetileg értékesebb tárgy(ak) is. A Vekerzug-kultúra többi

sírpítményes temetkezéséből ismert egyén is kiemelt személy lehetett, a kérdés az, hogy ezt reprezentálják-e a leletek vagy sem?

A bolygatottság miatt sok esetben lényegesen kevesebb lelettel kerültek elő ezen temetkezések, vagy az adott közösségeknél más-más anyagból készített tárgyak jelentették a különbséget? A derecskei sírok kapcsán a nemesfémeket tartalmazó tárgyak miatt tartom fontosnak kicsit körbe járni ezt a kérdést, hiszen a temető anyagában 200 darab felett vannak az üveges anyagú gyöngyök. Lehetséges, hogy az ottani közösség számára az üvegtes anyagú gyöngyök mennyisége/ a ruházat minél gazdagabb díszítése jelenthette a társadalmi különbséget? Egy biztos, bármilyen szempont, tárgyi gazdagság vagy a közösségen belüli szerep is lehetett az oka, hogy a sírpítménnyel ellátott temetkezések kiemelt fontosságú személyek nyughelyeként értelmezhetők.

Ezen adatok mentén, illetve a szerkezeti elemek száma és elhelyezkedése alapján 4 csoportba sorolhatók a Vekerzug-kultúra sírpítményes temetkezései: *1. egyszerű, kis alapterületű, ládaszerű konstrukciós temetkezések; 2. körárkos szerkezetű sírpítményes temetkezések; 3. kisebb alapterületű, oszlopszerkezetes sírkamrák/temetkezések; 4. nagyobb méretű sírkamrás temetkezések.* (lásd 3. táblázat)

Az első csoportba azokat a temetkezéseket soroltam, amelyek alapterülete 1,8–2,43 m² közötti tartományba estek. Egyszerű szerkezettel rendelkeztek, az oszlophelyek a sírok sarkaiban voltak elhelyezve, vagy félbehasított rönkökből összeállított dobozszerű építmények voltak. Ide sorolandók a gyűjtésemből a derecskei 10. sír, a szőregi temető 5. és 20. sírja.

A második csoportba két temetkezést soroltam, amelyeket árokkal kerítettek. Az algyői 100. sírról kevés információ áll rendelkezésemre, a sándorfalvi 145. sírról ugyanakkor pontos adatokat közöltek. Mindkét temetkezés esetében két helyen is hagytak bejáratot a temetkezéshez. A körárkos szerkezetű sírok általánosan nem nagy számban vannak jelen a Vekerzug-kultúra temetkezései között, ezért még érdekesebb a meglétük a sírpítményes temetkezések esetében. A körárkoknak több funkciója is volt: 1. szakrális tér elhatárolása a körülötte lévő profán tértől, amelybe csak a két bejáraton keresztül lehetett bejárás, a halotti tor egyes elemeit elhelyezhették a körárkokban; 2. vízelvezető funkció, illetve a kitermelt földet felhasználták a halom felhúzásához.

A harmadik csoportba azon temetkezéseket soroltam, amely sírok esetében nemcsak a sarkokban dokumentáltak oszlophelyeket a feltárók. Ezen csoportba tartozik a ceglédi és nyáregyházi bolygatott temetkezés, bár a ceglédi temetkezést fenntartásokkal sorolom ebbe a csoportba. Alapterülete (9,45–9,8m²) miatt a nagyobb területű és térfogatú sírok közé tartozik, amely kétszer nagyobb, mint a nyáregyházi sír. Az utóbbi temetkezés esetében a sírgödör

sarkaiba helyezett oszlophelyeken túl egy belső, szintén 4 oszlophelyből álló kettős szerkezetű építményt alakítottak ki. Ez a megoldás a legközelebbi kapcsolatot mutatja az erdőssztyeppről ismert párhuzamokkal, bár így sem közelíti meg azon temetkezések méreteit.

A negyedik csoport a nagyobb „kamraméretű”- és alapterületű sírépítményes temetkezéseket tartalmazza. A gyűjtésben szereplő 6 legnagyobb alapterületű temetkezést vettem ide: Aldebrő-Ilona-tábla (10,23 m²); Cegléd-Hordógyár (9,45–9,8 m²); Bátmonostor-Szurdok (7,02 m²); Szőreg-Borpalackozó 15. sír (6,61 m²); Sándorfalva-Eperjes 145. sír (6,44 m²); Chotín IB temető 46. sír (5,83 m²).

7.1.2. A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek topográfiai vizsgálatai

A téma vizsgálatakor feltűnt, hogy a nagyobb sírszámú temetőktől sokszor elkülönülve, ilyen módon is kiemelték egyéneket. Ennek érdekében összevetettem a sírépítményes, a halmos és a nagy sírszámú temetkezéseket magukba foglaló temetők elhelyezkedését. (6–7. térkép)

A nagy sírszámú temetők sorában a 45 és annál magasabb sírszámú sík temetőket helyeztem fel a térképekre. Mellettük az összegyűjtött sírépítményes temetkezéseket és a halomsírokat emeltem még ki. A következőket figyeltem meg: a nagy sírszámú temetők csekély részében vannak jelen a sírépítményes temetkezések (pl.: Algyő – 80 sír, Chotín IB – 98 sír; Csanytelek-Újhalastó – 218 sír; Nyáregyháza-Gulya-járás – 50 sír; Sándorfalva-Eperjes – 75 sír). Arányosítva, az innen ismert 521 sírből mindössze 10 sírből van adatunk sírépítmény meglétére. A temetők szerkezetét vizsgálva egyértelműen látható, hogy elkülönültek a temetőn belül a sírépítménnyel ellátott temetkezések.

A másik fontos vizsgálati szempont az volt, hogy a magányos sírok mikrorégiójában voltak-e halmos temetkezések vagy nagyobb sírszámú temetők. Jól látszik, hogy a dél-alföldi sírépítményes temetkezések a folyókhoz igazodnak. (7. térkép) A Körös–Maros–Tisza közén érdekes csoportosulás figyelhető meg, amely megismétlődik a Pesti-síkság lábánál, ahol 4 lelőhely (Abony-Blaskó-dűlő – 163 sír; Cegléd-Hordógyár; Tápiószentmárton; Tápiószele-Szumrák – 455 sír) 20–25 km-es sugarú körben helyezkedik el. Elképzelhető, hogy a Pesti-síkság lábánál lévő ceglédi, illetve tápiószentmártoni sír is az itt megfigyelt nagyobb sírszámú temetőkből kiemelt személyek nyughelyei lehettek? A kérdés megválaszolásához sokkal több és újabb mikroregionális topográfiai- és tájrégészeti vizsgálatokra lesz szükség, de véleményem szerint fontos lenne tisztázni az egymáshoz való viszonyukat.

Még egy kérdéses terület vizsgálatát felvetem, hisz nem tudjuk pontosan hogyan is jutott a Kárpát-medencébe a sírépítményes temetkezés szokása, vagyis pontosabban nem ismerjük

ennek az irányát. A jelenlegi adatok inkább azt valószínűsítik, hogy ez a speciális rítus az Al-Duna völgyén keresztül juthatott a Kárpát-medencébe.

A sírépítményes temetkezések kapcsán fontosnak tartottam azt, hogy megvizsgáljam a témát a lehető legtöbb irányból. Ennek érdekében a Vekerzug-kultúra temetkezéseit a legszélesebb körben felgyűjtöttem annak érdekében, hogy a sírépítményes temetkezések környezetében található szkíta kori temetkezési szokásokat még egy szempont alapján vizsgáljam. Ezeket összevetettem az adott régiókba eső építményes temetkezéseknél dokumentált temetkezési szokásokkal, amelyek a következő adatokat mutatják.

A Vekerzug-kultúra területéről a kutatás jelen állása szerint ismert 3178 temetkezést gyűjtöttem össze, amelyből a következő adatok látszanak a temetkezési szokások áttekintésekor. (5. táblázat) A *korhasztásos* sírok száma dominál a temetkezésekben a maga 1492 számával (47%); a második helyen a *szórthamvas temetkezések* állnak 917 sírral (29%); az *urnás hamvasztás* 457 sírból ismert (14%); további temetkezési szokások: *nem meghatározható* 176 sír (6%); 80 *szimbolikus sír*; 35 *lótemetkezés*; 13 *birituális sír*; 6 *egyéb állattemetkezés*; 2 *lovassír*. (7. grafikon) Ezen temetkezések 5 régióra oszthatók fel: 1. *ÉÉK-Magyarország*; 2. *Duna–Tisza köze*; 3. *Tiszántúl*; 4. *Dél-Alföld (Körös-Maros-Tisza köze és mente)*; 5. *DNy-Szlovákia*.⁷³ (8–9. térkép)

Az É-ÉK-Magyarország területéről ismert szkíta kori temetők száma 25, innen összesen 378 sírt gyűjtöttem össze. Megoszlásuk: *szórthamvas*: 193 sír; *korhasztásos*: 113; *urnás*: 57 sír; *nem meghatározható*: 6 sír; *szimbolikus*: 4 sír; *lótemetkezés*: 4 sír; *birituális*: 1 sír. A régióban a *szórthamvas* rítus dominált, a területről ismert az albedrői sír, amely szintén *szórthamvas* rítusú. Kiemelem, hogy az egyezést vagy eltérést azért is vizsgálom, mert nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a megkülönböztetés nemcsak a sírépítmény meglétében, hanem a sír temetkezési rítusában is keresendő. (lásd 9. térkép)

A Duna–Tisza közéről 24 lelőhelyünk van, amelyből 1113 sír ismert. Megoszlásuk: *korhasztásos*: 545; *szórthamvas*: 367 sír; *urnás*: 115 sír; *nem meghatározható*: 66 sír; *szimbolikus*: 14 sír; *lótemetkezés*: 3 sír; *állattemetkezés*: 1 sír. Kemenczei adatait erősíti meg a gyűjtésem is, miszerint a Duna–Tisza közén a *korhasztásos* temetkezési szokás dominanciájával kell számoljunk.⁷⁴ Ezen területre 3 sírépítményes temetkezés esett (Cegléd-Hordógyár; Nyáregyháza-Gulya-járás 1. sír; Bátmonostor-Szurdok). Az első két temetkezés

⁷³ A vizsgálatomban a DNy-Szlovákia területéről ismert temetkezéseket nem taglalom.

⁷⁴ KEMENCZEI 2001, 16–17.

korhasztásos rítusú egyént tartalmazott, a bátmonostori sírból nem ismert emberi maradvány. Közös ebben a három sírban, hogy valamennyi bolygatott volt. (lásd 9. térkép)

A Tiszántúl területét két részre osztottam, a választóvonal a Körösök vonala volt. Az ettől É-ÉK-re lévő területekről a következő adatok álltak rendelkezésemre: 37 lelőhelyről 552 sír, megoszlásuk: *korhasztásos*: 205; *urnás*: 195 sír; *szórthamvas*: 94 sír nem *meghatározható*: 22 sír; *szimbolikus*: 3 sír; *birituális*: 2 sír; *lótemetkezés*: 1 sír. A kutatásom kiindulópontját képező derecskei temető (1. és 10. sír építményes temetkezés) ezen régióhoz tartozik. Az 1. sír problematikus értelmezésén túl, a 10. sírba helyezett korhasztásos rítusú nőt a kapott eredményeknek megfelelő temetkezési szokás szerint temették el. Kiemelném, hogy valóban magasabb az aránya a Tiszántúl esetében az urnás-hamvasztású síroknak, ahogy azt Kemenczei is megjegyezte.⁷⁵ (lásd 9. térkép)

A Tiszántúl D-i részének szkíta temetkezéseit, illetve a Tisza menti temetőket a Dél-Alföld csoportba soroltam be. A terület a Körös-Maros-Tisza által határolt területre korlátozódik, ahonnan 21 lelőhelyről 765 sírt gyűjtöttem össze. Megoszlásuk: *korhasztásos*: 373; *szórthamvas*: 180 sír; *urnás*: 74 sír; nem *meghatározható*: 68 sír; *szimbolikus*: 40 sír; *lótemetkezés*: 17 sír; *birituális*: 10 sír; *állattemetkezés*: 3 sír. Ide soroltam még azon lelőhelyeket, amelyek közvetlenül a Tisza jobb partja mellől ismertek. A régióban 5 sír építményes temetkezést tartalmazó lelőhely is ismert (Algyő 100. sír; Battonya-Tompapuszta VIII.; Csanytelek-Újhalastó: 6 sír; Sándorfalva-Eperjes 145. sír; Szőreg-Borpalackozó 5., 15., 20. sírja). A régióból ismert sír építményes temetkezésekben – amelyeknél volt pontos adatom – a korhasztás és a szórthamvas rítus jelentkezett. (lásd 9. térkép)

Összegezve a leírtakat az látható, hogy a sír építményes temetkezésekbe helyezett elhunytakat az egyes régiók domináns temetkezési szokása szerint temették el.

7.2. A Vekerzug-kultúra és a sztyeppei sír építményes temetkezések összehasonlítása

7.2.1. A temetkezési szokás eredetének vizsgálata és jelenléte a Kárpát-medencében

A vizsgált temetkezési szokás véleményem szerint az erdössztyepről terjedhetett el a Kárpát-medencén belül, de csak nyomokban hasonlít az onnan ismertekre. A téma legteljesebb körűjárása érdekében a K-i Halstatt kör területéről ismert halmos temetkezéseket is megvizsgáltam. (21. tábla: 1–4. kép) Ezen temetkezések szintén eltértek szerkezetükben, a felhasznált anyagok egymáshoz való arányukban és típusukban (kőgyűrű, kövekkel

⁷⁵ KEMENCZEI 2001, 16–17.

megerősített gerendaszerkezetes falú sírépítmények, dromosz megléte szinte minden esetben).⁷⁶

A süttöi temetkezés hasonló struktúrával rendelkezett, mint a Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései: sarkaiban 1-1 oszlophely volt, de a belső szerkezete: gerendák által felosztott többterű sírkamra idegen a gyűjtésben szereplő objektumok között; emellett a kőpakolás sem jellemző az általam vizsgált Kárpát-medencei szkíta sírokra.⁷⁷

7.2.2. Oszlophelyek, konstrukciók

Az oszlopok formai használatában van hasonlóság a Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései és a Dnyeperig összegyűjtött párhuzamok között. Az oszlopok keresztmetszete kerek vagy ovális lehetett, minden esetben a síron belül észlelték ezeknek a helyeit, kivéve a derecskei sírok esetében. Az erdőssztyepp és a kelet-európai sztyeppe területén nagyobb méretű sírépítményes temetkezések ismertek, ezekhez – már statikai okokból is – több oszlopra volt szükség (pl.: Repjahovataja mogila 1–2. sír). Ezzel szemben a Vekerzug-kultúra hasonló jellegű sírjainál csak a sarkokba helyeztek el oszlopokat, ez alól csak a ceglédi, illetve a nyáregyházi nagyobb méretű sírok jelentenek kivételt.

A keleti párhuzamok esetében kiemelendő, hogy nagyobb alapterületük miatt tudatosan két nagyobb részből álltak ezen sírkamrák: 1. a sír fala mentén húzódó, egymástól 10–20 cm-re lévő, sűrűn oszlopokkal tűzdelt külső keret, 2. a külső kereten belül a sírban egy „sírpadkát” hoztak létre, amelyben változó számú, vastagabb tartó oszlopokat helyeztek el (pl. Repjahovataja mogila 1–2. sír; Perebikovci 1–2. sír). A fászerkezet súlyeloszlását tudták ezzel kiegyensúlyozni, hogy elkerüljék az építés során az így épített kamrák összedőlését.

A Vekerzug-kultúra területéről idáig ez a megoldás ismeretlen, kisebb térfogatú és alapterületű fakonstrukciókat építettek elhunytjaik tiszteletére. Ebből fakadóan nem kellett a belső tartószerkezetet kialakítaniuk, inkább dobozra emlékeztető fakamrák lehettek ezek. Ugyan vannak egyes sírok (szőregi temetkezések), ahol a sír szélébe helyezett deszkákkal szintén kialakítottak egy belső „sírpadkát” az elhunytnak, ezen megoldás valamelyest hasonlít a párhuzamoknál megfigyelt jelenségekre.

A Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinél az oszlopok közötti részeket deszkákkal tölthették ki, de Podóliából ismertek olyan kurgánok, amelyek sírépítményeinél a sűrűn elhelyezett oszlopok között hézagokat hagytak, majd agyaggal tapasztották ki vagy

⁷⁶ Kitekintésként a Pécs-Jakabhegy halmos temetkezéseit tekintetem át, a süttöi sírépítményes temetkezést, a Vaskeresztesről ismert halmos temetkezést, illetve a százhalombattai halmos temetkezéseket. (FEKETE 1985.; HOLPORT 1985.; MARÁZ 1979.; VADÁSZ 1983.)

⁷⁷ VADÁSZ 1983.

kövekkel pakolták körbe. A sírkamra falának agyaggal történő betapasztása a Kárpát-medencéből ismert sírépítményes temetkezések esetében nem használt eljárás, vagy legalábbis nem figyelték meg a feltárások során. A Vekerzug-kultúra vizsgált sírjainál a szerkezet összeillesztése ékszerű lehetett a sarokban elhelyezett oszlopoknál. (1. tábla 1–2. kép)

A sírkamrák szerkezete mellett fontosnak tartom kiemelni, hogy az algyői 100., illetve a Sándorfalva-Eperjes 145. sírját egyaránt körárokral látták el. Előbbi sírról csak előzetes közléssel rendelkezünk, de a temetőn belüli helyzete és a sírkamra-körárok elhelyezkedéséből a fölé emelt halom méretei vizualizálhatók. Ráadásul a sírgödörből és az árokból kitermelt földet felhasználhatták a sírhalom építéséhez. A sándorfalvi sírt Galántha Márta doktori disszertációjában részletesen elemezte, a körárok az ÉNy-i és DK-i oldalon egymással szemben megszakadt, ami utalhat a sír „bejáratára”. A sír körüli árok megléte a párhuzamok esetében nem volt jellemző, leszámítva a Glinoje 16. kurgán központi sírja körül lévő kettős körárkot.

Általában a sírkamrákról még kiemelek néhány megfigyelést, hiszen nem csak temetkezési szokásként különlegesek. A sírépítmények belső tere üres volt az elhunyt körül, tehát eredetileg nem töltötték ki azt földdel. A sírba helyezett elhunyt kapcsán így kiemelem, hogy nem egy tömör környezet vette körül, aminek a lebomlásban is meghatározó szerepe lehetett. A fakamra az idő múlásával elkorhadt, de ha ez csak lassan, folyamatosan ment végbe, ez ahhoz is vezethetett, hogy az elhunyt maradványai jobb megtartásban maradtak fent. Ennek az összetett folyamatnak a következményeit pontosan nehéz vizsgálni, de a kamrákba a később becsúszó földmennyiség hatással lehetett még a leletek, a csontvázelemek elmozdulására is. A derecskei sírok gyöngyeinek szóródását ebből a szempontból is megfontoltan kell kezelni, de annak a lehetőségét, hogy az elhunyt ruháját díszíthették/halotti lepel/viseleti elem (pl.: nyaklánc) teljesen nem lehetett kizárni.

7.2.3. A datálás kérdésköre

A Prut–Dnyeszter közötti kurgánok (Ny-Podólia) a Kr. e. 7–3. századra tehetők, így a Vekerzug-kultúra időrendjével általánosságban teljesen egybevágnak. A Dnyeszter–Dnyeper közötti területről ismert további temetkezések (Cservona mogila, Repjahovataja mogila 1–2. sír) esetében a Kr. e. 7. sz. 2. felére keltezték a szóban forgó emblematis kurgánokat.

Összevetve a Vekerzug-kultúra fakonstrukciós temetkezéseinek datálását a Dnyeperig gyűjtött párhuzamok esetében a következő látható. A legkorábbi temetkezések a Kr. e. 7. század 2. feléből ismertek: Cservona mogila, Repjahovataja mogila 1–2. sír; a Vekerzug-kultúra esetében a legkorábbi sírépítményes temetkezések a Kr. e. 7/6. század fordulóján jelenhettek meg (Szőreg-Borpalackozó 15. és 20. sírja). A radiokarbon mérések a Hallstatt plató jelenléte

miatt általában szélesebb intervallumokat adnak, részben ebből is eredően (kalcinált csontok mérése: Aldebrő; agancsból készített hengeres tárgy: Bátmonostor) az aldebrői, illetve a bátmonostori sír esetében a Kr. e. 8. századba is belenyúló dátumok jöttek ki.

Az általam vizsgált sírokból kevés keltező értékkel bíró tárgy került elő, Derecske 1. és 10. sírja kapcsán is ez állt fenn. A belső vagy relatív kronológiai elemzések a Vekerzug-kultúra kapcsán meglehetősen támaszkodnak egy-egy tárgytípusra, de az egyre finomodó természettudományos keltezési módszerekkel (jelen esetben AMS ¹⁴C vizsgálattal) mégis lehet kisebb sikereket elérni. Erre jó példa a derecskei 10. sír radiokarbon adata is, amely a Kr. e. 6. sz. közepe – 5. sz. közepe közé helyezte a sírt. (5. grafikon) Természetesen minél több adattal rendelkezik a kutatás, annál könnyebb lesz finomítani a Vekerzug-kultúra kronológiai időrendjét. Jelenleg a Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezéseinek keltezése a Kr.e. 7. sz. 2. fele – 5. század közötti időszakra tehető. (6. grafikon)

A tág időkeret egyelőre a sík temetők keltezésénél is fennálló probléma, ezért egy általános időintervallummal lehet számolni a vizsgált temetkezések kapcsán. Ami a keleti párhuzamokat illeti, ott a görög import tárgyak miatt például a Kr. e. 5/4. századi kurgánok sokkal jobban keltezhetőek (pl.: Glinoje 16. halom). Jelenleg a kutatásnak nincs elég kiértékelt és közölt radiokarbon adatmennyisége, amelyet áttekintve állást lehetne foglalni az abszolút kronológia kapcsán. A két terület kronológiai megközelítése is más-más, a Vekerzug-kultúra területére időbeli tolódással kerülhettek el azon jellegzetes szkíta kori tárgyak, amelyek tőlünk keletre már jelen voltak. Ennek az eltolódásnak a pontos időtartalmát nehéz megállapítani, de a nyílhegy állomány alapján 25–50 éves különbségek is lehettek.⁷⁸

Összegzés

A kutatás kiindulópontját a Derecske-Meggyes-szik-kelet lelőhelyen feltárt 19 síros szkíta kori temető képezi, ahol 2 sírépítményes temetkezés is előkerült. Céлом az volt, hogy részletesen elemezzem szerkezetük-, temetkezési szokásaik-, leleteik és eredetük mentén ezen temetkezéseket. A Vekerzug-kultúra területéről 21 sírépítményes temetkezést gyűjtöttem össze, amelyek szerkezetük alapján 4 csoportba sorolhatók: *1. egyszerű ládaszerű konstrukciós temetkezések; 2. körárkosszerkezettel ellátott temetkezések, 3. tartóoszlopos szerkezetű temetkezések, 4. nagyobb méretű sírkamrás temetkezések.*

A temetkezési szokásokban a korhasztás aránya volt a legmagasabb, ezt a szórt hamvas rítus követte. Az urnás temetkezési forma a gyűjtésemből ismert sírok esetében nem jelentkezett. A leletanyagban a Pontus-vidéki szkíta anyagi kultúra tárgya (pl.: akinakészek,

⁷⁸ CHOCHOROWSKI 1985, 86–94.

nyílhegyek, vasfokosok/csákányok, bronztükrök, lószerszámzat) is jelen voltak. Mellettük a helyi késő bronzkori tradíciók és a helyben kialakuló szkíta kori leletekkel találkoztam áttekintésükkor. Magának a sírépítmény emelésének a tradíciója az Eurázsiai sztyeppén a Pre-Jamnaja időszakig nyúlik vissza, amely miatt területileg az erdőssztyepp övig szűkítve párhuzamokat kerestem. A párhuzamok mind távolságban, mind sajátosságaikban is távoli kapcsolatot mutattak. Az erdőssztyepp öv területén általánosabb szokás volt a halom alá temetkezés az elit részéről, a sírépítményeik méretei és szerkezetei összetettebb konstrukciókat tárnak elénk. A nagyobb alapterületű sírkamrákhoz támasztékként köveket-, illetve több oszlopot használtak fel, majd a térközöket agyagtapasztással töltötték ki. Ezzel szemben a Vekerzug-kultúra sírépítményes temetkezései egyszerű láda/doboz szerű kialakításúak voltak, jóval kisebb alapterülettel, a kőhasználat/ agyagtapasztás egyáltalán nem volt jellemző.

A téma kapcsán topográfiai- mikroregionális kutatásokat is végeztem, amelyekbe a Vekerzug-kultúra (átlagos) temetkezéseit is belevontam. Összesen 3178 temetkezést gyűjtöttem össze, amelyeket temetkezési szokások szerint külön bontva tüntettem fel. Az eredmények rávilágítottak, hogy a sírépítményes temetkezések alatt nyugvó személyek a társadalom felsőbb részeihez köthetők, kiemelésük az anyagi reprezentáción túl a fakonstrukciók építéséből és topográfiai elhelyezésükből is megmutatkozott. A természettudományos vizsgálatok bevonásával (^{14}C ; stabil izotóp vizsgálatok, genetika) a későbbiekben még átfogóbb és összetettebb képet kaphatunk.

Bibliográfia

ALMÁSSY ET AL. 2001: Almássy Katalin–Cseh János–Fodor László–Gyucha Attila–Havassy Péter–B. Hellebrandt Magdolna–Horváth Attila–Horváth M. Attila–Istvánovits Eszter–Kemenczei Tibor–Kulcsár Valéria–M. Nepper Ibolya–Scholtz Róbert–Szénászkó Júlia–Váradi Adél: Katalógus. in.: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. *Gyulai Katalógusok 10.*, Gyula. 2001. 129–185.

BALÁZS ET AL. 2021: Balázs Ádám–Cserpák-Laczi Orsolya–Nagy Gergő–Nyíró Artúr: A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2017–2019-ben. 22. Derecske-Meggyes-szik Kelet. *DMÉ 2021* (202) 15–16.

BENCZE ET AL. 2010: Bencze z. – Böröczky B. – Szigeti J.: Szkíta temető és népvándorlás kori telepnyomok az M0 körgyűrű soroksár-akácós-dűlői lelőhelyén (Bp 008-as lelőhely) (scythian period cemetery and marks of a Migration period settlement on the soroksár-akácós-dűlő site of the M0 motorway [site Bp 008]). *Aquincumi Füzetek 16* (2010) 161–169.

BENDE 2001: Bende Livia: Szkítakori temető Algyőn. Cemetery from the Sythian Period at Algyő. In: *RKM 2001* (2002), 63–78.

BOTTYÁN 1955: Bottyán Árpád: A szkíták a magyar Alföldön. *RégFüz 1*. Budapest, 1955.

BOTTYÁNSZKI 2016: Bottyánszki Anna: Az Orosháza–gyopárosi szkíta-kelta temető. A szkíta jellegű sírok elemzése. Szakdolgozat. Szeged, 2016. XIII. tábla 2: 1.

B. SZÖLLŐSI–DURKOVIC 2015= B. Szöllősi Szilvia – Durkovic Éva: Vaskor. In: szerk. *A Kárpát-medence ősi kincsei*. Vaskor. – *Nemzeti Múzeum*, Budapest 2015. 185–282.

CHOCHOROWSKI 1985: Chochorowski, Jan: *Die Vekerzug Kultur. Charakteristik der Funde*. Warszawa–Kraków 1985.

CRISTESCU–BĂRBAT 2020: Cătălin Cristescu – Ioan Alexandru Bărbat: *Funerary Rites and Rituals in South-Western Transylvania at the End of the Early Iron Age*. In.: E. Teleagă (ed.), *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau, Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens* (E. Teleagă, D. Gergova A. Müller-Karpe, N. Torbov eds), vol. 5 Verlag Marie Leidorf, Rhaden. 309–336.

- CZIFRA ET AL. 2017: Czifra Szabolcs–Kreiter Attila–Széles-Kovács Éva–Tóth Mária –Viktorik Orsolya–Tugya Beáta: Schythian age settlement near Nagytarcsa. *ActaArchHung* 68, 2017. 241–298.
- CSALLÁNY–PÁRDU CZ 1944–45: Csallány Gábor – Párducz Mihály: Szkítakori leletek a szentesi Múzeumban. Funde aus der Skythenzeit im Museum zu Szentes. *ArchÉrt III* 3. 1944–45, 81–117.
- CSALOG–KISFALUDI 1985: Csalog Zsolt – Kisfaludi Júlia: Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep *ActaArchHung* 37 (1985) 307–344.
- CSEH 2001: Cseh János: Szkíta hamvasztásos temetkezések Kunmadarásról. *Jászkunság* 47/1–2., (2001) 1–6.
- CSOMA 1887: Csoma József: A monaji halomról. *ArchÉrt* 7. 1887. 60–65.
- DARAGAN 2010: Марина Даран: О датировке амфоры из погребения № 2 Репяховатой могилы. Античный мир и археология 14, 2010, 175–202.
- DARAGAN 2020: Marina N. Daragan: *Experience in the reconstruction of the chamber tombs of the early Scythian-period of the Ukrainian forest-steppe*. In: *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau* 30.11. – 02.12.2017., 41–53.
- DINNYÉS 1982: Dinnyés István: I. A táj a honfoglalás koráig. In: *Cegléd története. StudCom* 11. 1982. 55–57.
- DUŠEK 1966: Mikuláš Dušek: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. Bratislava 1966.
- ECSEDY 1994: Ecsedy István: Camps for Eternal Rest - Some Aspects of the Burials by the Earliest Nomads of the Steppe. 1994. ed.: Bruno Genito. *The archeology of the steppes methods and strategies*. 1994. Napoli, 167–176.
- FEKETE 1985: Fekete Mária: Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes (Vorbericht). *ActaArchHung* 37 (1985) 33–78.
- FERENCZI 1965: Ferenczi István: Cimitirul „scitic” de la Ciumbud II. Der „skythische” Friedhof von Ciumbud. *ActaMus.Nap.* 2 (1965) 77–105.ű
- FETTICH 1928: Fettich Nándor: A zöldhalompusztai szkíta lelet. - La trouvaille scythe de Zöld - halompusztai près de Miskolc, Hongrie. *Arch.Hung.* 3 (1928).
- FODOR 1983: Fodor László: Szkíta temető a Nagyeged déli lejtőjén. *Diárium* 3. 1983. 14–18.

- Fodor 2001: FODOR, László: Szkítakori temető az Eger Nagy-Eged déli oldalán. In: Az Alföld szkíta kora. *Gyulai katalógusok 10* (2001) 71–78.
- FODOR 2009: Fodor István: Szkíta temető Hajdúnánás határában (előzetes közlemény). *Barbaricum 2* (2009). 11–26.
- GALÁNTA 1981: Galánta Márta: Előzetes jelentés a Csanytelek-újhalastói szkítakori temető ásatásáról. Vorbericht über die Ausgrabung des skythenzeitlichen Gräberfeldes von Csanytelek-Ujhalastó. *CommArchHung* 1981. 43–58.
- GALÁNTA 1986: Galánta Márta: The Scythian Age Cemetery at Csanytelek-Ujhalastó. In: Jerem Erzsébet (Szerk.) Hallstatt Kolloquium Veszprém. (1984) Budapest, 1986. 69–77.
- GALÁNTA 1987: Galánta Márta: Sándorfalva-Eperjes. Bölcsészdoktori dolgozat. Szeged 1987.
- GALLINA–GULYÁS 2011: Gallina Zsolt–Gulyás Gyöngyi: 16. Battonya határa. *RKM* 2011, 16–19.
- GAZDAPUSZTAI 1966–67: Gazdapusztai, Gyula: Neuere Ausgrabungen in dem Gräberfeld aus der Skythenzeit von Hódmezővásárhely-Kishomok. *MFME* 1966–67. 1968. 43–59.
- GERGELY 2005: Gergely Balázs: 288. Nyíregyháza-Mandabokor, Ági-telep. in.: *RKM* 2005, 290.
- GNADT 1957: k.Gnadt Pálma: Leletmentő ásatások az 1955. évben. Taktaharkány. *Arch.Ért.* 84 (1957) 85.
- GUTAY–RÁCZ 2019: Gutay Mónika–Rác Kristóf László: Aldebrő-Ilona-tábla – szkíta kori halomsír. *DÍVE* Eger, 2019. 93–105.
- GUCAL 2012: GUTSAL: B.A. Гуцал: Новые исследования курганов скифского времени на западе восточноевропейской лесостепи. Материалы III международной научной конференции Кадырбаевские чтения. Актобе 2012. 140–154.
- GYUCHA 2001: Gyucha Attila: A szkíta kor emlékei Békés megyében. In: Havassy Péter (Szerk.) Hatalmasok viadalokban. *Gyulai katalógusok 10*. Gyula, 2001. 39–49.
- GYUCHA ET AL. 2015: Gyucha Attila–Gulyás Gyöngyi–Török Béla–Barkóczy Péter–Kovács Árpád: *Connected regions, shared traditions: A unique Middle Iron Age burial from the Danube-Tisza Interluve*. in.: Szathmári Ildikó. An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit: Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag. (2015) 179–198.

HAJDÚ–NAGY 1999: Hajdú Zsigmond–Nagy Emese: Az M3-as autópálya Hajdú-Bihar megyei szakaszának azonosított régészeti lelőhelyeken 1993–1998 között végzett munkálatokról. *DMÉ* 1997–98 (1999) 147.

HAMPEL 1886: Hampel József: A bronzkor Magyarhonban I. Budapest, 1886.

HELLEBRANDT 1972: Hellebrandt Magdolna: Adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti topográfiájához. *HOMÉ* 10 (1972) 17–25.

HELLEBRANDT 1988: Hellebrandt Magdolna: Szkíta kori temető Kesznyéten-Szérűskerten (1984-85. évi ásatás eredményei). Skythenzeitliches Gräberfeld in Kesznyéten-Szérűskert (Grabungsergebnisse der Jahre 1984-85). *HOMÉ* 25–26. (1988) 107–126.

HELLEBRANDT 1996–97: Hellebrandt Magdolna: Muhi - Kocsmadomb, szkíta - kelta temető. *Arch.Ért.* 123–124 (1996–97) 125–145.

HELLEBRANDT 2001: Hellebrandt Magdolna: A szkíta kultúra emlékanyaga az Alföld és a Hegyvidék találkozásánál. In: Az Alföld szkíta kora. *Gyulai katalógusok* 10 (2001) 51–68.

HÉROD.: Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Ford.: Muraközi Gyula. Osiris Kiadó, Budapest 2000.

HOLPORT 1985: Ásatások Százhalombattán 1978-1982 (Előzetes jelentés). *StudCom.* 17 (1985) 25–37.

HORVÁTH 2001: Horváth M. Attila: Budapest a szkíta korban. in: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora (Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene). *Gyulai katalógusok* 10. szerk.: Havassy p. gyula 2001, 37–49.

ILON 1985: Ilon Gábor: A Szob-Gregersen-kerti szkíta kori temetőrészlet. *StudCom* 17. 1985. 75–96.

IVANOVA 2001: С.В. Иванова: Поховання з отворами від жердин у ямній культурі Північно-Західного Причорномор'я. *Археологія*, 2., 2001. 83–93.

JUHÁSZ 1976: T. Juhász Irén: Az Orosháza-gyopárosi szkítakori temető. Le cimetière scythe de Orosháza-Gyopáros. *ArchÉrt* 103 (1976) 231–252.

KEMENCZEI–K. VÉGH 1971: Kemenczei Tibor–k. Végh Katalin: Leletmentések és ásatások 1969–70-ben. in.: *HOMÉ* 10. 514.

KEMENCZEI 1983: Kemenczei Tibor: Skythenzeitliches Gefäß mit Reiterdarstellung. *Fol.Arch.* 34 (1983) 51–71.

- KEMENCZEI 2001: Kemenczei Tibor: Az Alföld szkíta kora. In.: Havassy Péter (Szerk.) Hatalmasok viadalokban. *Gyulai katalógusok 10.* Gyula, 2001. 9–36.
- KEMENCZEI 2003: Kemenczei Tibor: A középső vaskor: szkíták a Tisza-vidéken. In: *Magyar régészet az ezredfordulón* (szerk. Visy Zs.). 167–182. Budapest.
- KEMENCZEI 2009: Kemenczei Tibor: *Studien zu den Denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe.* IPH 12. Budapest 2009.
- KERESZTES ET AL. 2021: Keresztes Ninetta– Litauszki Zoltán–Benedek András–Sátay Emese: Birtuális szkíta kori temetőrészlet Szőreg-Borpalackozó Vállalat lelőhelyen (Anyagközlés). *MFME 2021.* Szeged, 61–92.
- KISFALUDI 1983: Kisfaludi Júlia: I. e. 5. századi szkíta sír Mezőtúrról. *ArchÉrt 110.* 1983. 68–72.
- KISFALUDI 2004: Kisfaludi Júlia: Szkíta kori temető a Nyáregyháza M5–4 autópálya nyomvonalában. *StudCom 28* (2004) 167–198.
- KMEŤOVÁ–BARTA 2018: Petra Kmeťová–Peter Barta: Absolute dating of horse graves at cemeteries of Vekerzug culture: new evidence from Chotín. Die frühe Eisenzeit in Mitteleuropa. The Early Iron Age conference (2015) in Hradec Králové, 2018. 202–221.
- KOÓS 1983: S. Koós Judit: 41. Nyékládháza - Kavicsbánya (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) (XVII.) *Rég.Füz.* 37. 1983, 21.
- KOZUBOVÁ 2013: Anita Kozubová: Pohrebiská Vekerzugskej kultúry v Chotíne na juhozápadnom Slovensku (Die Gräberfelder der Vekerzug-Kultur in Chotín in der Südwestslowakei). Bratislava, 2013.
- KÖRÖS 1945: Körös Zsuzsanna: Medgyesegyházi késő-szkíta temető. - Gräberfeld aus der späten Skythenzeit in Medgyesegyháza. *FolArch V.* 1945. 56–59.
- KRALOVÁNSZKY 1962–64: Kralovánszky Alán: Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944–1961 (Leletkataszter) in.: *DMÉ XLVII.* (1962–64) 31–55.
- KÜRTI 1973: Kürti Béla: Mezőberény területének története a honfoglalásig. In: *Mezőberény története* (red. Szabó Ferenc) 17–63. Mezőberény.
- LACZI–DANI 2014: Laczi Orsolya–Dani János: 34. Bojt határa. in.: *RKM 2014.* 16–17.
- LACZUS–PÁRDUCZ 1969: Laczus Géza – Párducz Mihály: The Scythian Age Cemetery at Vámosmikola. *ActaArchHung 21* (1969) 217–226.

- LESZIH 1939: Leszih Andor: Borsodmegyei szkíta leletek. Scythian finds from county of Borsod. *FolArch* 1–2 (1939) 68–87.
- MAJOR ET AL. 2019: Major, I.; Futó, I.; Dani, J.; Cserpák-Laczi, O.; Gasparik, M.; Jull, A J T.; Molnár, M.: Assessment and Development of Bone Preparation for Radiocarbon Dating at HEKAL. *RADIOCARBON* 61: 5 pp. 1551–1561. 11 p. (2019)
- MARÁZ 1979: Maráz Borbála: Pécs-Jakabhegy. Előzetes jelentés az 1976-77. évi ásatásokról. *ArchÉrt.* 106 (1979) 78–94.
- MÁRTON 1908: Márton Lajos: Skytha sírleletek Gyöngyösön. *ArchÉrt* 28. 1908. 37–54.
- MĂNDESCU 2014: Dragoș Măndescu: *Aurul și Argintul Antic al României : catalog de expoziție / Muzeul Național de Istorie a României* ; [editor: Rodica Oanță-Marghitu].- Ed. a 2-a, rev..- Râmnicu Vâlcea : Editura Conphys , 2014. 240–241.
- MEDGYESI 2009: Medgyesi Pál: 42. Battonya határa. *RKM* 2009, 141.
- MELJUKOVA 1995: A. I. Melyukova: Schythians of Southeastern Europe in.: *Nomads of the Eurasian Steppes in the Iron Age*. ed.: Jeannine Davies-Kimball, Vladimir Bashilov, Leonid Yablonsky. Zinat Press Berkeley, CA 1995, 27–58. 1995.
- MÓDYNÉ NEPPER 1968: Módyné Nepper Ibolya: Szkítakori leletek a Déri Múzeumból. Scythian finds in the Déri Museum. *DMÉ* 1966/67. (1968) 53–65.
- NAGY 1958: Nagy Tibor: Ein La Tènezeitlicher Grabfund von skythischem Charakter aus Budapest-Rákospalota. *ActaArchHung* 9 (1958) 335–352.
- NÉMETI 1982: Némethi János: Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău. *Dacia* 26 (1982) 115–144.
- OLÁH–SZÉNÁNSZKY 1982: Oláh Éva – Szénászkzy Júlia: Vaskori sírleletek rekonstrukciója. Csárdaszállás. (The reconstruction of Iron Age grave goods). Múzeumi Műtárgyvédelem 10. Budapest, 1982. 293–306.
- OLASZ 1960: Olasz Ernő (ifj.): Tótkomlós-Viharsarok Tsz. *Rég.Füz.* 13. 1960, 114–115.
- PALUCH 2008: Paluch Tibor: 283. Óföldségek határa. in.: *RKM* 2008, 248–249.
- PÁRDUCZ 1940: Párducz Mihály: Bronz-, szkíta-, La Tène és germánkori temető Hódmezővásárhely-Kishomokon. Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely-Kishomok aus der Bronze-, Skythen-, La Tène- und Germanenzeit. *Dolg.* Szeged 16 (1940) 79–99.

- PÁRDUCZ 1943: Párducz Mihály: Szkítakori temető Békéscsaba-Fényesen. -A cemetery of the scythian period in Békéscsaba-Fényes. *ArchÉrt* 70. 1943. 50–63.
- PÁRDUCZ 1952: Párducz Mihály: Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug 1. *ActaArchHung* 1 (1952) 143–172.
- PÁRDUCZ 1954: Párducz Mihály: Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug 2. *ActaArchHung* 4 (1954) 29–91.
- PÁRDUCZ 1955: Párducz Mihály: Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug 3. *ActaArchHung* 6 (1955) 1–22.
- PÁRDUCZ 1965: Párducz Mihály: Graves from the Scythian age at Ártánd (county HajdúBihar). *ActaArchHung* XVII. 1965. 137–231.
- PÁRDUCZ 1966: Párducz Mihály: The Scythian Age cemetery at Tápiószele. *ActaArchHung* 18 (1966) 35–91.
- PÁRDUCZ 1969a: Párducz Mihály: Szkítakori leletek Heves megyében. Scythian Finds in County Heves. *DIV* 7. (1969) 35–54.
- PÁRDUCZ 1969b: Párducz Mihály: Szkítakori sír Tarpán. *JAMÉ* XI. 1969. 81–88.
- PATAY 1955: Patay Pál: Szkíta leletek a nógrádi dombvidéken. *FolArch* VII. 1955. 61–74.
- PATAY 1961: Patay Pál: Az alsótelekesi vaskori temető. *FolArch* XIII. 1961. 27–50.
- PATAY 1962a: Patay Pál: Újabb ásatás az alsótelekesi vaskori temetőben. *FolArch* XIV. 1962. 13–21.
- PATAY 1962b: Patay Pál: Újabb szkíta sírok Mátraszele mellett. *ArchÉrt* 89. 1962. 72–76.
- PATAY 1965: Patay Pál: Gyón. *Rég.Füz.* 18 1965, 9–10.
- PATAY 2004: Patay Róbert: 411. Vecsés, 4. számú lelőhely. *RKM* 2004, 301.
- PATEK 1990: Patek Erzsébet: Mezőcsát. *Mitt.Arch.Inst.* Budapest 1 (1970) 118–120.
- PATEK 1990: Patek Erzsébet: A Szabó János Győző által feltárt „prészkíta” síranyag. Die von Szabó János Győző freigelegten „preskythischen” Grabfunde. *DIV* 25–26. (1989–1990) 61–118.
- POLGÁR 2007: Polgár Z.: Szkíta kori temető Abony határában. Scythian Age cemetery near Abony. *Tisicum* 16 (2007) 313–326.
- POPOVICH 1997: Ivan Popovich: Periodization and chronology of Kushtanovica type sites in the Transcarpathian region. *JAMÉ* 37–38 (1997) 77–114.

- PÓSTA 1895: Pósta Béla: A Hatvan-boldogi ásatások. *ArchÉrt* 15 (1895) 1–26.
- RÉVÉSZ 1998: Révész László: 47. Cigánd, Csabahomok. *RKM* 1998, 137–138.
- ROSKA 1915: Roska Márton: Kelta sírok és egyéb emlékek Balsárol. Dolg. Szeged 6. (1915). 18–50.
- SCHOLTZ 2012: Scholtz Róbert: Schythian age burials at Tiszalök. In.: Bereczki Sándor (Szerk.) *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Târgu Mureş*, 2012. 77–100.
- SZABÓ 1969: Szabó János Győző: A hevesi szkíta kori temető. Hozzászólás az Alföld szkítakori népességének kérdéséhez. *DIV VII*. 1969. 55–128.
- SZINIKA ET AL. 2021: Виталий С. Синика, Николай П. Тельнов, Сергей Д. Лысенко, Сергей Н. Разумов: Курган 16 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье. *Tyragetia* 239, s.n., vol. XV [XXX], nr. 1, 2021, 239–296.
- SZMIRNOVA 1979: Смирнова, Г. И.: Курганы у села Перебыковцы – новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре. *Труды Государственного Эрмитажа* 20 (1979) 37–67.
- TÁRNOK 2004: Tárnok Judit: 202. Jánossomorja határa. *RKM* 2004, 233–235.
- TÓTH 2012: Tóth Farkas Márton: Korai szkítakori sírok Dédestapolcsány–Verebce-tető lelőhelyen [Early Scythian Age Graves at the site of Dédestapolcsány–Verebce-tető (NE Hungary)]. *HOMÉ* 51 (2012) 63–91.
- TÓTH 2018: Tóth Farkas Márton: *Szkíta kori nyílhegyek a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében*. Korom Anita (Főszerk.) *Relationes rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Budapest, 2018. 97–113.
- VADÁSZ 1983: Vadász Éva: Előzetes jelentés egy koravaskori halomsír feltárásáról Süttön. *CommArchHung* 3 (1983) 19–54.
- VASILIEV 1980: Vasiliev, V.: *Sciții agatârși pe teritoriul României*. Cluj-Napoca 1980.
- ZALAI-GAÁL 1994: Zalai-Gaál István: Gyomaendrőd (Endrőd) - E-160. Ih. Id. 99/2. sz. in.: *Rég.Füz.* 46 1994, 12–13.

Rövidítések feloldása:

ActaArchHung = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
(Budapest)

ActaMus.Nap. = Acta Musei Napocensis (Cluj)

ArchÉrt. = Archaeologiai Értesítő (Budapest)

BudRég. = Budapest Régiségei (Budapest)

CommArchHung= Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)

DIVÉ= Dobó István Vármúzeum Évkönyve (Eger)

DMÉ = Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)

Dolg. Szeged = Dolgozatok (Szeged)

FolArch. = Folia Archaeologica (Budapest)

HOMÉ = Hermann Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)

IPH= Inventaria Praehistorica Hungariae (Budapest)

JAMÉ= Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)

MFME= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)

Mitt.Arch.Inst.= Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der
Wissenschaften (Budapest)

Rég.Füz. = Régészeti Füzetek (Budapest)

RKM= Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)

StudCom. = Studia Comitatus (Szentendre)